

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh816>

TÜRKİSTAN'DA "VATAN" MÜDAFAACILARI: KORBAŞILAR HAREKETİ VE ENVER PAŞA

Musa GÜMÜŞ*

Özet

Çarlık döneminden kalma Rusların geleneksel politikaları, Türkistan'daki Türklerin varlığına zarar veren bir düzlemde gelişmişti. Kazan, Kırım, Kazak, Hive, Hokand ve Buhara'da gerçekleşen Rus işgalleri, bu geleneksel Rus politikasının sonuçlarıdır. Türkler bu işgallere kayıtsız kalmadıklarından bu topraklar, istiklâl mücadelesinin merkezi haline geldi. Bu mücadele tarihî literatüre Basmacılar olarak girdi. Ancak bu adlandırma ve anlam dünyası mücadeleyi doğru bir şekilde açıklayamaz. Bu yüzden bu mücadeleye Korbaşılar hareketi olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Zira Sovyet yönetiminin Türkistan Türklüğü aleyhinde uyguladığı nüfus ve kolonizasyon politikaları, halkın Korbaşılar etrafında toplanmasına sebep olmuş ve hareket, geniş bir halk hareketi hüviyetine bürünmüştür. Bu hareket etrafında Türkistan'da önemli mücadeleler yaşanmış ve Türkistan Türklüğünün zihninde derin izler bırakmıştır. Enver Paşa'nın da bu mücadeleye dâhil olması mücadelenin anlamını bir kat daha güçlendirmiştir. Bu makalede, Korbaşılar Hareketi tanımlanacak, mücadelelerine değinilecek, Türkistan'da millî düşüncüyü inşa etmedeki rolü ve Enver Paşa'nın buna katkısı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türkistan Millî Mücadelesi, Korbaşılar Hareketi, Basmacılık, Enver Paşa*

Patriotics in Turkistan: "Qorbashilar" Movement and Enver Pasha

Abstract

Russia's traditional policies that are based upon Tsarism Era were harming the existence of Turks in Turkestan. Russian invasions of Kazan, Crimean, Kazakh, Khiva, Kokand and Bukhara were the direct results of these policies. However, Turks were not unconcerned with surrounding process and this made Turkestan the centre of the

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

independence struggle. This struggle named as "Basmachi Movement" in historical literature. Since it does not express the idea behind this movement, a better phrase to name this struggle may be "Qorbashilar Movement". As Soviet government's demographic and colonization policies towards Turkestan Turks made them gather against these policies, the movement gained the characteristics of a "grassroot movement" and very important events related to this struggle had occurred all of which had significant impacts on the national memory of Turkestan Turks. Also, Enver Pasha's involvement in the issue have strengthened its meaning. In this article, we will define Qorbashilar Movement mentioning independency struggle and clarify its role in the construction of Turkestan's national thought by examining Enver Pasha's contributions.

Key Words: *Turkestan National Movement, Qorbashi Movement The Basmachi Movement, Enver Pasha*

Giriş

Korbaşilar Hareketi'nin yeşerip yayıldığı Türkistan topraklarının sınırlarının, nüfus yapısının ve stratejik konumunun genel hatlarıyla ortaya koyulması, hareketin felsefi, tarihî, kültürel, siyasî ve ideolojik boyutlarını tayin etmede önemli ipuçları verecektir. Çünkü bu hareketin fikrî derinliklerinde yatan tarihî dinamikler ancak bu yolla saptanabilir. Zira hareket, bin yıllar boyunca oluşmuş siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel öğelere dayanır ve önemli tecrübî birikimleri içerisinde barındırmaktadır. Bu yüzden etkili bir refleks hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu hareketin oluşum sürecini birkaç on yıla sığdırmak olanaksızdır. Zaten hareketin siyasî hedefleri bunu açık bir şekilde göstermektedir. Böyle bir ön kabul, Korbaşilar Hareketi'nin doğru bir şekilde anlaşılabilmesini sağlar. Bu yüzden meseleyi, yaşanan coğrafyanın gerçeği ile değerlendirmek yerinde olacaktır.

Türkistan toprakları, kendine has siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapıya sahiptir. Türkler de baskın ruh yapılarını bu topraklarda şekillendirmişlerdir¹. Bin yıllar boyunca oluşan bu ruh hali ile Türkler, bu topraklarda meydana gelen önemli, tehlikeli ve uzun süreli dış tehditler ve içeride oluşmuş sorunlarla başarılı bir şekilde mücadele etmiştir. Bunun sonucunda bu coğrafya vatan toprağı olmuştur. Tarih boyunca meydana gelen ve Türkistan coğrafyasını ilgilendiren birçok siyasî, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşılaşan Türkler, bu sorunları çözüme oldukça başarılı bir tarihî geçmişe sahiptirler. Bu mücadele hali ile kendine has siyasî, sosyal ve

¹ Ahmet Ardel, "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", *Türk Dünyası Elkitabı (Coğrafya-Tarih)*, Cilt: 1., 2. Basım, Ankara 1992, s. 3-6.

ekonomik kültür oluşturmuşlardır². Türk milletinin temel karakterinin oluştuğu bu coğrafya; kuzeyde, batıdan doğuya Rusya, Sibiryaya ve Moğolistan; güneyde, batıdan doğuya, İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan Keşmir'i; güneyden kuzeye Çin'in Kansu Eyaleti, Moğolistan ve Sibiryaya'nın yer aldığı dünya ile çevrilidir ve Batı, Doğu ve Güney Türkistan olarak 3'e ayrılmaktadır³. Toplam 5.754.900 km²'lik bir alana sahiptir⁴. Sahip olduğu doğal zenginlikleri ve coğrafi konumu ile stratejik öneme sahiptir⁵.

Hareketin Kavramsal Arka Planı ve Rus Bakış Açısı

Türkistan Millî Mücadelesini doğru bir şekilde anlamak için öncelikle Basmacılık Hareketi olarak tarihî literatürde yer bulmuş istiklâl mücadelesinin anlam dünyasını ve tarihî kökenini ortaya koymak gerekir. Zira böyle bir gereklilik, Türkistan'da vuku bulan Millî Mücadele Hareketi'ni Basmacılık olarak değerlendirip değerlendiremeyeceğimize dair bize ipuçları verecektir. Bu yüzden bu hareket Basmacılar ve Korbaşılar şeklinde iki ayrı isimle anılmaktadır. Bu iki kavramın anlam dünyası ise hareketin içeriğini de etkilediğinden doğru bir kavramlaştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Basmacı kavramından değerlendirmek gerekirse şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Basmacı kelimesinin tam karşılığı eşkıyadır⁶. Etimolojik olarak bakıldığında ise; basmacı kelimesi anlam olarak bastırmak, baskın yapmak ve zorbalık etmek anlamlarını taşıyan basmak kelimesinden türetilmiştir⁷. Bu nedenle Özbekçe'de basmacı; yol kesen zorba anlamına gelmektedir⁸. Yine Türkolog Radloff, “*basmak*” kelimesini “*bastırmak, sıkıştırmak, ezmek, tahakküm etmek, istila etmek, yenmek, gafil avlamak ve pusuya düşürmek*” anlamlarında kullanmıştır⁹.

² Ercan Çelebi, *Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Millî Mücadelesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, s. 1.

³ Ramazan Ata, *Türkistan'da Basmacılar Hareketi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995, s. 5.

⁴ Emre Esen, *Türkistan'da Basmacılık Hareketi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s. 7.

⁵ Ata, s. 13.

⁶ Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü'nün Millî Mücadelesi*, İstanbul 2006, s. 15.

⁷ Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Millî İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa*, Cilt: I., İstanbul 1975, s. 223. Abdülkadir Donuk, “Basmacı Hareketi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V., İstanbul 1995, s. 107.

⁸ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s. 15.

⁹ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s. 16.

Tarihî kökeninde ise Basmacı tabiri, Çarlık Rusya döneminde, Ruslar tarafından, Türkmenistan, Başkırdistan ve Kırım'da faaliyet gösteren ve gerilla¹⁰ sistemine benzer bir hareket tarzı benimseyen çeteler için haydut, yol kesen, talancı, yağmacı ve uğrı (hırsız) manalarında kullanılan bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹. Başkırtlar, bu tür çeteler için "Ayyar", Kırımîliler de "Haydamak" tabirini kullanmışlardır¹². Basmacıların ilk dönem faaliyetlerinin sadece Ruslara yönelik olup, bunlardan elde ettikleri ganimetleri yoksul Müslümanlara vermek şeklinde olduğu söylenir¹³. Ancak bu hareketin hiçbir lideri ya da üyesi kendilerini hiçbir vakit basmacı olarak görmemişler¹⁴, mücadelelerini "Korbaşı Hareketi" olarak tanımlamışlardır¹⁵. Kendilerini de "İslam Askerleri", "Müsülmanabadlık Cenkçileri", "Vatan Müdafacıları", "İslam Müdafacıları" ve "Türkistan Azaldığının Askerleri" olarak tanımlamışlardır¹⁶. Ancak Ruslar, Basmacı tabirini haydut, yol kesen, talancı ve yağmacı gibi olumsuz anlamlarla tarihî literatüre mal etmişlerdir. Ruslar bu hareket hakkında oldukça teferruatlı bilgi dağarcığı oluşturarak kendi bakış açılarını yansıtan tafsilatlı yayınlar yapmışlardır. Bu yüzden de Türkistan Millî Hareketi, Rus yayınlarının etkisiyle Basmacılar Hareketi olarak anılmaya

¹⁰ Abdullah Demir, *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*, İstanbul 1998, s. 70.

¹¹ Canay, "Basmacılık Hakkında", *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan-İdil Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 437; Çelebi, s. 136.

¹² Zeki Velidi Togan, *Türklü (Türkistan) ve Yakın Tarihi Kuzey ve Batı*, Cilt: I, İstanbul 1947, s. 387; "Basmachi is derived from "baskinji," meaning attacker, which was first applied to bands of brigands. During tsarist times, these bands existed when independence was lost and Russian domination began in Turkmenistan, Bashkurdistan and the Crimea. Bashkurts [in Russian language sources: "Bashkir"] called them "ayyar," by the Khorasan term. In Crimea and, borrowed from there, in Ukraine, "haydamak" was used" Hasan B. Paksoy, "Basmachi": Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s", *Modern Encyclopedia Of Religions In Russia and The Soviet Union*, Volume: 4., Academic International Press, 1991. (web: http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-6/cae12.html)

¹³ Yaşar Onay, *Tarihte ve Günümüzde Rusya'nın Orta Asya Siyasetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995, s. 80.

¹⁴ Donuk, a.g.md., s. 107; These armed people, reacting to famine and bad economic conditions in the region at first, attached to anti-Soviet character in the following years. While Soviet called them Basmachis, they named themselves "qorbashi", meaning police force in Bukharan Emirate and Turkistan, Selim Öztürk, *The Bukharan Emirate And Turkestan Under Russian Rule In The Revolutionary Era: 1917-1924*, (Unpublished Master's Thesis), Department of International Relations İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara 2012, s. 94.

¹⁵ Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul 2003, s. 151.

¹⁶ Baymirza Hayit, "Türkistan'da Basmacılar (Millî Mücadele) Tarihinin Ana Hatları", *Eski Sovyetlerdeki Türklüğün ve İslâmın Meseleleri*, İstanbul 2000, s. 154.

başlanmıştır¹⁷. Bunun etkisiyle de dünya literatürüne Basmacı olarak geçmiştir¹⁸. Bu yaklaşım bazı Türk yazarlar tarafından da benimsenerek Türkistan’daki istiklâl mücadelesi Basmacılar Hareketi olarak tabir edilmiştir¹⁹.

Ruslar, Türkistan İstiklâl Hareketi için Basmaçestvo (Basmacı) tabirini kullanmışlardır²⁰. Ancak bu tabirin seçilmesi tesadüfi olmamış, Rusların Türkistan topraklarına karşı yürüttükleri sömürgecilik faaliyetleri için bir meşruiyet zemini oluşturmak ya da işgal hareketlerine bir kılıf olarak kullanmak için seçilmiştir. Bu yüzden Rus yaklaşımı tarihî bağlamda, kendi sömürge anlayışlarına birer kılıf olarak değerlendirilmek üzere şekillendirilmiştir. Böylelikle de Korbaşılar Hareketi’nin ortaya çıkmasında bizzat siyasî, sosyal, hukukî ve iktisadî sebepleri kendileri oluşturmuşlardı.

Stalin, Türkistan’daki millî mücadele hareketi için; “ *Basmacı Hareketi, 1918-1924 yılları arası, Orta Asya’da bir karşı ihtilâl ve Milliyetçi hareket olarak, Orta Asya cumhuriyetlerini Sovyet Rusya’dan ayırmak ve sömürücü sınıfın hâkimiyeti yeniden kurmak gayesi ile zenginler tarafından yürütülen*

¹⁷ Mustafa Chokaev, “The Basmacı Movement in Türkistan”, *Asiatic Review*, No: XXIV, p: 273-288., London 1928; Marie Broxup, *Basmacılar*, (Çeviren: Yuluğ Tekin Kurat), Ankara 1984; Fraser, Glenda. "Basmachi I." *Central Asian Survey*, Volume: 6, Issue: 1., Pp: 1-73., 1987; Fraser, Glenda. "Basmachi II." *Central Asian Survey*, Volume: 6., Issue: 2., Pp: 7-31., 1987; Helene Aymen de Legeard, “The Revolt of Basmachi According to Red Army Journal (1920-1922)”, *Central Asian Survey*, Vol: 6., No: 3., Pp: 1-35 1987; Paksoy, Hasan B., “Basmachi”: Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s”, *Modern Encyclopedia Of Religions In Russia And The Soviet Union*, Volume: 4., Pp: 5-20., FL: Academic International Press, 1991. (web: http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-6/cae12.html); O’Kearney, Donna, “Enver Pasha and the Basmachi Rebellion” *Crossroads An Interdisciplinary Journal For the Study Of History, Philosophy, Religion And Classics*, Volume: III., Issue: 1., pp: 98-105., 2008; Legeard, Helene Aymen de, “The Revolt of Basmachi According to Red Army Journal (1920-1922)”, *Central Asian Survey*, Vol: 6., No: 3., Page: 1-35., 1987; Stepanov, V.V. (Named after M.Kozybayev) “Basmachi movement in the south of Kazakhstan and Central Asia”, <http://e-history.kz/en/contents/view/1631> (Erişim: 13/01/2016).

¹⁸ Bademci, s. 226.

¹⁹ Bu konu hakkında en yetkin kişilerin başında Baymirza Hayit yer alır. Eserlerinin hemen tümünde Türkistan Millî Mücadelesi’ni Basmacılık Hareketi olarak adlandırır: Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü’nün Milli Mücadelesi*, İstanbul 2006, “*kavram bu şekilde ifade edildiği için kitabın başlığı olarak ben de bu kelimeyi tercih ettim*”; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 275-305, yine birçok makalesinde bu hareketi Basmacılık olarak niteler: Baymirza Hayit, “Türkistan Basmacılık Hareketi Tarihi Haqında Ba’zı Mulahazalar”, *Millî Türkistan*, No: 118, 1967, s. 13-21; Baymirza Hayit, “Türkistan’da Basmacılar (Millî Mücadele) Tarihinin Ana Hatları”, *Eski Sovyetlerdeki Türklüğün ve İslâmın Meseleleri*, İstanbul 2000, s. 153-175.

²⁰ Joseph Costagne, *Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi*, (Çeviren: M. Reşat Uzmen), İstanbul 1980, s. 104.

alenî siyasî bir haydutluk olarak ortaya çıkmıştır”²¹ açıklamasını yapar. Burada, Stalin Türkistan Millî İstiklâl Hareketi’ni ayrılıkçı milliyetçi hareket olarak göstermekte ve dışarıda bu hareketi kötölemek siyasetini yürüterek kendilerinin Türkistan’daki sömürge faaliyetlerine bir meşruiyet zemini oluşturmayı amaçlamışlardır²². Stalin aslında bir düşman tanımlaması yapmakta ve Türkistan’a karşı yapılacak bir hareketi meşru göstermektedir.

Stalin’in bakış açısında anlam bulan bu resmî Sovyet-Rus yaklaşımı, Türkistan İstiklâl Hareketi’ne olabildiğince olumsuz bir imaj yüklemiştir. Bu cümleden olarak, hareketin kumandanları Pan-İslâmist, Pan-Türkist olarak adlandırılarak şovenist milliyetçi olarak nitelendirilmiştir²³. Olumsuz yaklaşımların yanında, Türkistan istiklâl mücadelecileri sürekli olarak baskı altında tutulmuş, bunun yanında bizatihi silahlı müdahaleye ve katliamlara maruz bırakılmıştır. Ancak Sovyet yönetiminin resmî yaklaşımının aksine, başta Türkistan’da görev yapmış sömürge valilerinin farklı değerlendirmeleri de söz konusudur. Onların bir kısmı Korbaşılar Hareketi hakkında daha gerçekçi yaklaşımlar sergilemiştir. Bunlar arasında Frunze, Skalov, Kuybeşev, Ginzburg, Vasilevskiy ve Pilnyak bulunmaktadır. Türkistan Cephesi Kumandanı Frunze: *“Basmacılar, çeteciler değil. Eğer öyle olsa idi, onları şimdiye kadar ortadan kaldırmak mümkün olacaktı”* , *“Basmacılık aleyhindeki savaş, tamamen yeni, ayrıca hususiyeti var olan ve kendisine mahsus, düşman ile savaş demektir”* şeklinde değerlendirir. Komiser Skalov ise, *“Basmacılık Türkistan halkının yabancı hâkimiyeti aleyhinde millî isyanı olarak devam etti”* der. Valery Kuybeşev de : *“Basmacılık dediğimiz hareketi sadece haydutluk diye kabul etmek hata olacaktır. Çünkü o siyasî bir inkılâptır”* değerlendirmesi yapar. Ginzburg ve Vasilevskiy’in açıklamaları da *“Basmacılığın şiarları “Türkistan Türkistanlılar için”, Türkistan’ı Rusya’dan kurtarmak” ve “Zalimlersiz Türkistan” gibi hedeflerden ibarettir”* şeklinde anlam bulur. Pilnyak’a göre, *“Basmacılar isim ve şeref sahibidirlir”*. Rusya’da yayınlanan Bolsaya Sevetskaya Entsiklopediya’da *“Basmacılığın niyeti, Orta Asya Cumhuriyetlerini*

²¹ Bademci, s. 225-226; Zira *“Bolşevikler, Rus proleteryası diktatörlüğüne karşı çıkan ilk Türkistan Devrimcilerine basmacı ismini verdiler”*. Canay, s. 437.

²² *“Sovyet yönetimi, bu hareketi, halkın ve dış dünyanın gözünde küçültecek bir tanımlamayla “Basmacılık” olarak adlandırmıştı. Böyle bir taraftan yerel halkın harekete destek verme eğilimi azaltılmaya çalışılmakta, bir taraftan da dış dünyaya karşı, hareketin basit bir haydutluk hareketi olarak gösterilmesi amaçlanmaktaydı”*, Andican, s. 149.

²³ Çelebi, s. 138.

Sovyet Rusya'dan ayırmaktan ibaret idi" bilgisi bulunmaktadır²⁴. Bütün bu açıklamalar hareketin Sovyetler tarafından ne kadar ciddiye alındığını da göstermektedir.

Türkistan İstiklal Hareketi'ni Basmacılık olarak niteleyen Türk yazarların da olduğu görülür. Bunlara Şirmed Bek, Nur Muhammed Bek ve Zeki Velidi Togan'ı örnek olarak verebiliriz. Şirmed Bek Basmacılık hakkında "*Basmacılık, umûm Türkistan İstiklali için, bir araya gelmiş çilekeş milliyetçilerin hareketidir. Bu hareket; Cengizler'in, Timurlar'ın, Uluğneylerin, Nevaîlerin yurdunu, Moskof tahakkümünden halâs kılmak demektir. Çünkü, inanıyorduk ki "Türkistan Türkistanlılarıdır": Uruslar kaç yıldır kanımızı emmektedir. Bayrağımızı moskof egemenliğine "hayır" diyerek açmıştık*" açıklamasını yapar. Nur Muhammed Bek ise "*Basmacılar Müdafaa-yı vatan, müdafaa-yı millet ve müdafaa-yı din şiarıyla mücadeleye başlamışlardır*" der²⁵. Zeki Velidi Togan da "*Basmacı harekâtı, Türkistan'da 1918-1923 yılları arasında aktif hareketlere ilthakı kabil olan Bütün kuvvetleri kendine celbedip ortaya çıkaran muazzam bir millî harekettir*"²⁶ değerlendirmesini yapar. Buradaki yaklaşımlarda Basmacılık hareketine yüklenen anlamın olumlu olduğu dikkatten kaçmaz.

Sovyet devlet adamları, Türkistan'da uyguladığı sömürge politikasını hem içerde hem de dışarıda meşru göstermek için Türkistan'daki istiklâl mücadelesini Basmacılık olarak nitelendirmiştir. Bunun yanında, bu meşruiyeti Türkistan Türklüğünün istiklâl hareketini kötümek, küçük düşürmek ve bu hareketi akim bırakmak için de başta siyasî, sosyal, askerî ve ekonomik baskı aracı olarak kullanmıştır²⁷. Bütün bunlara bakıldığında ise Türkistan Millî İstiklâl Hareketi, Rus bakış açısının bir ürünü olarak "Basmacılık" tabiri ile tarihi literatüre mal edildiği ve uluslararası bilgiye, Türkmenistan, Başkırđistan

²⁴ Baymirza Hayit, "Türkistan'da Basmacılık Hareketi (1918-1934)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 23, İstanbul 1987, s. 29-30.

²⁵ Bademci, s. 224-225.

²⁶ Togan., s. 471.

²⁷ Demir'in "*Basmacı kelimesi Ruslar tarafından kullanılan bir isim olup, eşkıya, haydut gibi manalara gelmekteydi. Bağımsızlık hareketini kötü göstermek için uydurulmuştu halbuki bu hareket tam manasıyla bir bağımsızlık hareketi idi*" şeklindeki ifadeleri de bunu destekler niteliktedir, Demir, s. 70; "*Throughout the period of the insurgency(which outlasted the republic)BNSR materials escribed as a civil war, borrowing categories from the Russian civil war to cast the Basmachi as "White bandits"and agents of counterrevolution*" Khalid, Adeeb, "The Bukharan People's Soviet Republic in the Light of Muslim Sources" *Die Welt des Islams*, Volume: 50., Issue: 3/4, 2010, s. 354.

ve Kırım'da faaliyet gösteren ve haydut, yol kesen, talancı, yağmacı ve uğrı (hırsız)²⁸ manalarında sunulduğunu söylemiştik. Bu hali ile Basmacılık tabirinin, Türkistan Millî Hareketi'nin felsefesini yansıtan bir anlama karşılık gelmediğini söylemek gerekiyor. Zira bu hareketi eşkıyalık, haydutluk, hırsızlık gibi anlamlarla yüklü bir kelime ile anlatmak, genç nesillerin, kendi tarihlerine inanmalarını zorlaştıracaktır. Bu yüzden Türkistan İstiklâl Mücadelesi'ni ifade etmek için "Korbaşılar" tabirini kullanmak daha yerinde olacaktır. Zaten bu hareketi başlatıp yönetenler de kendilerini hiçbir zaman Basmacı olarak görmemişlerdir. Kendilerini ilk başlardan itibaren Korbaşı, hareketlerini de Korbaşılar Hareketi olarak tanımlamışlardır²⁹. Bu hareket, aynı zamanda bir halk hareketidir. Yani Korbaşılar Hareketi bilinçsiz bir refleks değildir ve belli bir siyasî, sosyal ve kültürel bilinci taşımaktadır.

Korbaşılar Hareketi'nin Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Temelleri

Korbaşılar bir askeri rütbe³⁰ ya da polis müdürünü ifade eden bir mansıptır³¹. Yiğitbaşı manasına da gelir³². Liderliği ifade eden bir anlamı da vardır³³. Türkistan İstiklâl Hareketi'nin önderlerinin unvanları da Korbaşı'dır³⁴ ve İstiklâl mücadelesi önderlerinin hemen hepsi Korbaşı sıfatını taşımaktadırlar. Bu karşılıklarının yanında Türkistan has kültürel bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizzat hareketin doğduğu topraklardan çıkmış bir kelimedir³⁵. Korbaşılar Hareketi, Türkistan topraklarında oluşmuş ve yüzlerce yıllık geçmişe sahip olan kültürün tecrübî sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tecrübî sonuç, bağımsızlık ülküsü-mefkûsesidir. Bu ülkü onların kendilerini tanımlarında da

²⁸ Canay, "Basmacılık Hakkında", *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan-İdil Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 437; Çelebi, s. 136.

²⁹ "Hareketin halk ve hareketin kumandanları kendilerine *Qorbaşı (Korbaşı)* diye hitap etmektedirler" Bademci, s. 226; Andican, s. 151.

³⁰ "Hanlıklar devrinde kullanılan "Korbaşı" rütbesi ihdas edildi ve başlıca Basmacı önderlerine verildi" Costagne, s. 104; "Basmacı teşkilatlanması büyük ölçüde, Hokand Hanlığı'nda kullanılan askeri sisteme göre şekillendirilmiştir. On'lu ve yüz'lü gruplar onbaşılar ve yüzbaşılar tarafından yönetiliyordu. Beşyüz kişilik grupların başlarında Pansad'lar vardı. Korbaşılar için ise en az bin kişilik bir silahlı kuvvet olması gerekiyordu" Andican, s. 151.

³¹ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 275.

³² Bademci, s. 227.

³³ Broxup, s. 5.

³⁴ Bademci, s. 239-242.

³⁵ Burada şunu da belirtmek isteriz. Tarihî bir olayı yeniden anlamlandırmak düşüncesinde değiliz. Esas düşüncemiz, tarihe mal olmuş ve olgu haline gelmiş bir vakianın içeriğini daha iyi dolduracak olan bir kavram ile ifade etmektir.

açıkça görülür: onlar kendilerini Kendilerini “İslam Askerleri”, “Müsülmanabadlık Cenkçileri”, “Vatan Müdafacıları”, “İslam Müdafacıları” ve “Türkistan Azaldığının Askerleri” olarak tanımlamışlardır³⁶. İşte bu tanımlamalar Korbaşı Hareketi'nin ideolojik içeriğine dair önemli işaretler olarak görülebilir.

Korbaşılar, birden bire belirmiş bir hareket olmadığını yukarıda satır aralarında ifade etmiş, hareketin dayandığı belli siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik temellerinin varlığından bahsetmiştik. Hareket, kuvveden fiile, Rusların gerçekleştirdiği işgaller, zulümler, katliamlar ve baskıların sonucunda geçmiştir³⁷. Zira Çarlık dönemindeki Rusya'nın geleneksel Türkistan politikası, başlangıcından itibaren Türkistan Türklüğünün varlığına dair önemli bir tehdit olarak zuhur etmiştir. Çünkü Ruslar ortaya çıkıp belli bir siyasî güce ulaştıktan sonra siyasî, sosyal ve ekonomik yönelimlerinin önemli ayağını Türkistan yani, Türk illeri oluşturur. Altınordu Devleti'nin yıkılmasından sonra Rusların Kazan, Kırım, Kazak, Hive, Hokand ve Buhara'da gerçekleşen işgalleri, Türkistan'daki geleneksel Rus politikasının örüntüleri olarak karşımıza çıkmaktadır³⁸.

1917 yılı sonrasında Milliyetçi Türk aydınlarının çalışmaları ve halkı bağımsızlık konusunda teşvik etmeleriyle oluşan bilinç, Korbaşılar Hareketi'nin fikrî veçhesini oluşturur. Bu entelektüel grubun çalışmaları Türkistan halkını bir ölçüde bilinçlendirmiş ve halk arasında bağımsızlık yolunda idealist bir yaklaşımın doğmasına vesile olmuştur. Bu da, Korbaşılar Hareketi'nin önemli dayanaklarından biridir. Halk belli ortak düşünce ve ideal etrafında Korbaşılar kanalıyla birleşmiştir³⁹. Belli bir ideal ve düşünce etrafında bilinçlenen halk, geleneksel Rus politikalarına karşı daha duyarlı hale gelmiştir. Yine bu

³⁶ Baymirza Hayit, “Türkistan'da Basmacılar (Millî Mücadele) Tarihinin Ana Hatları”, *Eski Sovyetlerdeki Türklüğün ve İslâmın Meseleleri*, İstanbul 2000, s. 154.

³⁷ Baymirza Hayit, “Türkistanda Basmaçılık Hareketi Tarihi Haqında Ba'zı Mulahazalar”, *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası*, Ankara 2004, s. 503; “Ancak basmaçılık hareketi daha önce başlamıştı. Türkistanlılar 1898 yılından 1917 yılına kadar Rus makamlarına 4922 saldırı gerçekleştirmişlerdi” Demir, s. 70.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için, Alexandre De Bennigsen, “Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler”, (Çeviren: Kemal Aytaç), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:41., Sayfa: 197-216., Ankara 1985; Hamit Ziyayev, *Türkistan Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, (Çeviren: Ayhan Çelikbay), Ankara 2007; Mehmet Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, İstanbul 1979; George Crell, *Rusların Asya Siyaseti*, (Çev. Serhat Bayram), İstanbul 1976; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Haslıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler 1775-1875*, Ankara 1994.

³⁹ İbrahim Yarkin, “Türkistan'da Uyanış-Millî Hareketler ve Münevver Karı”, *Türk Kültürü*, Sayı: 46., Ankara 1966, s. 79-85.

bilinçlenme, Korbaşlar Hareketi'nin çete hareketi olmadığını, hareketin önemli bir halk hareketi hüviyetine büründüğünü ve dolayısıyla da geniş tabanlara yayıldığını göstermektedir. Bu bilinçlenmenin etkisi Rus nüfus politikasında kendini göstermiştir. Bilindiği gibi, Sovyet yönetimi Türkistan Türklüğü aleyhinde nüfus ve kolonizasyon politikası uygulamaktaydı⁴⁰. Bu cümleden olarak, Türkistan topraklarına dışarıdan çok miktarda Rus köylüsünü yerleştirip yerli halkın topraklarını ellerinden alarak bu Rus köylülerine dağıtmaya başladı⁴¹. Halk ve Türkistan önderlerinin karşı çıkması ile başlayan tepki, halkın Korbaşlar etrafında toplanmasına önemli bir sebep olmuştur⁴².

Sovyet mahalli idarecileri tarafından Türkistan'ın genelinde uygulanan pamuk politikası dolayısıyla ortaya çıkan ekonomik buhran da Korbaşlar Hareketi'nin sebeplerinden birini oluşturur⁴³. Ruslar, Türkistan'ın toprak yapısına uymayan Avrupaî tarzdaki iktisadî düzeni teşkil ederek kendi ekonomik hedefleri doğrultusunda pamuk mahsulünün hacmini yükseltmenin peşine düştü. Oldukça verimli Türk topraklarında pamuk ekimi sürekli hale getirildi. Pamuk çiftçiliğinin özelliği dolayısıyla topraklar çoraklaşmaya başladı⁴⁴. Bu politika, diğer bir yönü ile de Türkistan halkını Sovyet yönetimine bağımlı hale getiriyordu. Bu, iki şekilde kendini gösteriyordu: Birincisi tarım arazilerinin çok büyük bir kısmının pamuk ziraatına aktarılması ile Türkistan halkını başta buğday olmak üzere diğer tarım ürünlerinde Sovyet yönetimine bağımlı hale geliyordu. İkincisi ise tarımda makineleşme nedeniyle geleneksel tarım aletlerinin Rus traktörü ile değiştirilme sonucunda Türkistanlı çiftçileri Rus malı traktöre, Ruslar tarafından temin edilen benzine, Rus traktör tamir ustalarına, Rus makinistlerine muhtaç bir duruma geliyordu⁴⁵. İşte bu Rus tarım politikası halkı ekonomik darlığa sürüklerken, tarımın gerilemesine neden olmuştur. Bu durum, Halkın Korbaşlar etrafında toplanmasına ve harekete aktif olarak katılmasına sebep oldu⁴⁶.

Türkistan'daki Sovyet gücünün bir bütün olarak ve sınıf farkı gözetmeksizin uyguladığı anti-İslâm siyaseti de Müslüman halkın karşı tepkisine yol açmıştı. Bu tepki de Korbaşlar Hareketi'nin sosyal tabanını iyice

⁴⁰ Togan, s. 381-384.

⁴¹ Esen, s. 68-69.

⁴² Çelebi, s. 16.

⁴³ Canay, s. 438.

⁴⁴ Onay, s. 35-39.

⁴⁵ Togan, s. 385.

⁴⁶ Canay, s. 438.

genişletti. Halkın İslâm hassasiyeti ile Korbaşilar Hareketi’ne katılmaları, harekete, bir yönüyle dinî bir hareket özelliği de kazandırdı. Bu da Müslümanların gâvurlara yani Ruslara karşı nefretini biraz daha arttırdı. Bu yüzden Korbaşilar Hareketi’ne din görevlileri rağbet etmeye başlamış, bazıları da Hareketin liderleri arasına girmiştir. Böylelikle Korbaşilar Hareketi millî-dinî bir anlayışla şekillendi. Rusların Fergana ve Semeriçe’de uygulanan yerli halkı cezalandırma politikasına hız vermesi ile Türkistan Türklerinde Ruslara karşı güven problemini doğurdu⁴⁷. Rusların Türkistan’da her şeye müdahale etme politikası bu güvensizliği karşı fiili hareketine dönüştürdü. Bu da, Korbaşilar Hareketi’nin bir umut ve kurtuluş hareketi olarak görülmesine zemin hazırladı.

Korbaşilar Hareketi’nin İdeolojisi ve Siyasî Hedefleri

Korbaşilar Hareketi’nin bu yakın sebepleri bağımsızlık ve kurtuluş fikirlerini besledi ve hareketi siyasî hedefleri olan bir fikir yumağına dönüştürdü. Bütün bunlar, Korbaşilar Hareketi’ne, herhangi bir politikaya sahip olmayan bir grup olarak bakılsa da⁴⁸ hareketin Türkistan İstiklâl Mücadelesi haline gelmesini sağladı. Ortaya koyulan hatt-ı hareket bunu açık bir şekilde göstermekteydi. Dönemin bazı Rus kaynakları bile bu hareketin hedeflerinin ne olduğunu ortaya koyan son derece isabetli tespitlerde bulunmuştur. Çünkü Rusların Korbaşilar Hareketi’ne karşı ortaya koyduğu politikalar ve hareket tarzı hareketin bir çetecilik ve haydutluk olduğu savını çürütecek niteliktedir⁴⁹. Zira, Korbaşiların siyasî hedefi öncelikle bağımsız bir Türkistan’dı. Korbaşiların Rus tahakkümünden uzak müstakil bir devletin kurulmasına dönük bir millî hareket olarak olgunlaşması, işte bu hedefin bir sonucuydu. Hareketin felsefesi de gerek Çarlık ve gerekse Sovyet Rusya yönetimin kendi siyasî doktrinleri ile şekillendirdikleri sömürgeci politikalarına karşı bir fikir ile

⁴⁷ Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 276.

⁴⁸ “Basmacıların [Korbaşiların] gözle görülür, elle tutulur hiçbir ideolojileri yoktu; ancak isyan etmelerini zorunlu kılan nedenleri vardı. Onlar, her şeyden önce, gerek kentlerde, gerekse kırsal bölgelerde yerleşmiş Rus göçmenlerini kovmak istiyorlardı. –Lakay’da Ruslar olmadığından böyle bir şey söz konusu değildi-, Ruslar onların gözünde kâfir, sömürgeci ve zengindiler” Broxup, s. 6.

⁴⁹ Bu konu ile ilgili Rus arşivlerinden yansıyanlar bu dediklerimizi doğrular: Tursun, Haziretali - Dâna Moldabaeva, “Enver Paşa’nın Orta Asya’daki Millî Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova Arşivlerinde Belgelemesi”, *Bilig*, Sayı: 68., Ankara 2014, s. 231-342.

şekillenmiştir⁵⁰. Bu da hareketi bütün Türkistan'ı içine alacak bir mücadelenin ana unsuru haline getirmek için gerekli ideolojik donanıma kavuşturuyordu.

Askerî teşkilatlara sahip olan Korbaşılar, basit bir kurumsal bir yapı arz etseler de bir Korbaşı yönetiminde belli bölgelerde ayrı ayrı oluşturulmuş askerî-sivil bir yapıdadır. Hiyerarşik olarak belli bir düzenleri vardır. Buna göre yapı, içerisinde en üst Korbaşı'nın komutası altında kurmay heyeti, askerî eğitim sistemi içerisinde yer alan eğitimciler, süratli hareket tarzına sahip atlı birlikler şeklinde oluşturulmuştu. Ancak bu yapı düzenli bir askerî birlik değildi. Askerî teçhizat olarak da ileri bir seviyede sayılmazlardı. Ağır silahlara da hiçbir zaman sahip olamamışlardı⁵¹. Kendilerine ait bir hazineleri yoktu, maddi ve manevi kaynakları bölgenin zengin münevverleriydi ve halkın yardımlarıyla ayakta duran askerî-sivil teşkilattı⁵². Bütün bu yönleri ile Rus askerî yapısından oldukça gerideydi. Ancak Ruslara karşı oldukça yıpratıcı mücadeleler vermişlerdi. Ruslar, normal askerî önlemlerle bu hareket karşısında sonuç alamamışlardır⁵³. Bu yüzden Rus yönetimi, Korbaşılar Hareketi'ne karşı 123 maddeden oluşan bir eylem planı ortaya koymak zorunda kalmıştır. Eylem planı incelendiğinde mücadelenin basit bir çete ile gerçekleşmediği görülür⁵⁴.

Korbaşılar Hareketi bütün Türkistan için bağımsızlık parolası ile mücadelesini başlatsa da Türkistan'ın her tarafında aynı yoğunlukta olduğunu söylemek zordur. Ağırlıklı olarak Fergana Vadisi, Lakay Bölgesi, Buhara ve Hive'de yoğunlaşmıştır⁵⁵. Korbaşılar, bu bölgelerde askerî ve idarî fonksiyonları bir arada yürüten liderlerin idaresinde birlikler halinde düzenlenmişlerdir⁵⁶.

⁵⁰ Imam Rofî'i, *Soviet Anti-Religious Policies and the Muslims of Central Asia, 1917-1938*, A Thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts, Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal 1994, s.64.

⁵¹ Costagne, s. 105.

⁵² "Türkistan'daki bu millî ayaklanmanın gücünü köylüler teşkil ediyordu. Bunlara esnaf ile sanatkârlar, din adamları ve reformistler de katılmışlardı" Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 1999, s. 301.

⁵³ Broxup, s. 7.

⁵⁴ Eylem planı için bkz: Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s. 413-423.

⁵⁵ Broxup, s. 5-6.

⁵⁶ Esen, s. 106.

Fergana Korbaşılar Hareketi

Korbaşılar Hareketi'nin yoğun olduğu bölgelerden biri Fergana, Türkistan'ın incisi olarak bilinir ve 80.000 km² büyüklüğündedir⁵⁷. Rus İhtilâl sonrasında, 10 Aralık 1917 Hokand'da, Türkistan Millî Muhtariyet Hükûmeti kurulmuştu. Hükûmet, tamamen Türkistan halkının seçtiği kurucu meclis halk tarafından desteklenmekteydi. Yani, halkın teveccühüyle kurulmuş bir hükûmetti. 1917 Aralık ayı içerisinde düzenlenen Müslümanların 4. kurultayında Türkmenistan Millî Muhtar Cumhuriyeti ilan edildi⁵⁸. Ancak bu hükûmet, Taşkent'teki Sovyet komiserleri tarafından tanınmamıştı. Moskova tam anlamıyla, muhtariyetin aleyhinde idi. Ancak Hokand halkı muhtariyet konusunda oldukça istekliydi ve tam destek vermişlerdi. Bunu, büyük mitinglerle de göstermekteydiler. Ancak Rusların bu gösterilere müdahalesi oldukça sert oldu ve birçok gösterici Rus askerleri tarafından şehit edildi⁵⁹. Bu müdahale, aynı zamanda Rusların, Türkistan'ın ilan ettiği muhtariyet kararından endişeye düşmüş olduklarını açık bir şekilde gösteriyordu⁶⁰. Bu sıralarda da, Lenin'in bu katliamı gizlemek ve gelecek tepkilerin şiddetini azaltmak için yoğun bir gayret sarf ediliyordu⁶¹. Taşkent Sovyet Komiserliği tarafından 31 Ocak 1918 tarihinde, Türkistan Millî Muhtariyet Hükûmetini ortadan kaldırılıp hükûmet üyelerinin tutuklanması ve gerektiğinde hükûmete karşı silahlı müdahale edilmesi kararı alındı. Bu karar 12 Şubat 1918 tarihinde yürürlüğe konularak muhtar hükûmet devrildi⁶². Bu Rus müdahalesi oldukça kanlı bir şekilde gerçekleşmiş ve yaklaşık 10.000 Türk'ün canına mal olmuştur. Aynı olaylar Margilan'da vuku bularak kanlı bir müdahale gerçekleştirilmiş buradaki Muhtar hükûmet de devrilmiştir⁶³.

Hokand'da Rus müdahalesi olurken şehri, muhtariyet hükûmeti tarafından Polis teşkilatı'nın başına tayin edilen Ergeş müdafa etmekteydi. Bu savunma Ruslara önemli zayıf verdiren, şehrin harap olmasına da sebep

⁵⁷ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s. 74.

⁵⁸ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s. 42-43.

⁵⁹ Rene Cagnat-Michel Jan, *İmparatorluklar Beşiği SSCB, Çin ve İngiltere Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, İstanbul 1992, s. 236.

⁶⁰ Hayit, “...Ba'zı Mülâhazalar”, s. 503-506.

⁶¹ İbrahim Yarkın, “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, Cilt: II., Sayı: 23., Ankara 1964, s. 37.

⁶² Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s. 49-54.

⁶³ Timuroğlu, “Türkistan'da İnkılap Devri (Bir Türkistanlı'nın Hatıra Defterinden)”, *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan-İdil Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 446; Hayit, “...Ba'zı Mülâhazalar”, s. 504.

oluyordu. Oldukça üstün durumda bulunan ve Ermeniler tarafından da takviye edilen Rus kuvvetleri Hokand'ı işgal edince hükûmetin yönetim kadrosu ile bürokratları şehri terk etmek zorunda kaldılar. Ergeş de şehri bir süre daha savunduktan sonra burayı terk etmek zorunda kalmıştır⁶⁴.

Ermeni-Rus işbirliği ile gerçekleştirilen Hokand'ın işgali, tahmin edileceği gibi Türkler arasında büyük bir tepkiye sebep oldu. Fergana bu tepkinin ilk merkezlerinden biriydi. Ermeni-Rus işbirliği ile gerçekleşen işgal hareketine karşı oluşan tepkiyi söndürmek ve Türkistanlıları itaat altına almak için Ruslar ve Ermeniler yüzlerce köy ateşe vermişler, Fergana'nın çeşitli şehirlerinde yaklaşık 20.000 Türkistan Türkü katletmişlerdi⁶⁵. Bu, Türkler açısından bir bedeldi ve mücadeleyi kısa bir süre sonra istiklâl hareketine dönüştürdü. Fergana'daki bu mücadeleler Türkler için önemli bir dönem olmuş ve Korbaşılar Hareketi'ni başlatmıştı. 1919 İlbaharının başında itibaren Korbaşılar Hareketi hem taşra bölgelerinde yayılmaya hem de hareketin örgütlenmesi sistemli bir hal almaya başladı⁶⁶. Korbaşılar, halk tarafından Müslümanlar mücahitler ve mukaddes savaşçılar olarak görülüyor ve en büyük destekçisi olarak hareketin tabanını oluşturuyordu⁶⁷. Hareketin başlarında liderler de ortaya çıkmaya başladı. Bunlar Hokand Polis Teşkilâtı şefi Ergeş ve Margilan bölgesinden Mehmet Emin Bek'di. Bu iki önder de münevverdi ve baştan beri istiklâl uğrunda fikirleri ve eylemleriyle canla başla çalışmaya başlamıştır⁶⁸. Ergeş ve Mehmet Emin Bek'in yanında Oş şehrinde Hal Hoca, Andican'da Parpi Bek, Navkat'ta Muhiddin Bek, Namengan'da Aman Pehlivan ve Rahman Kul Bek, Margilan'da Kür Şirmet (Şir Muhammed) ve Kardeşi Nur Mehmet Bek, Özket'te Canıbek Kadı gibi ünlü Korbaşılar Rus tahakkümüne karşı istiklâl davasının yürütücüleri konumundaydılar⁶⁹. Ruslar ise bu hareket karşısında oldukça zor durumda kalmışlar ve askerî ve iktisadî anlamda büyük kayıplar vermişlerdir⁷⁰. Hareket o kadar başarılı oldu ki 1919 yılı itibariyle hemen bütün Fergana Korbaşılarının eline geçti⁷¹.

⁶⁴ Fazıl Ahmet Burget, *Türkistan Millî Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 102.

⁶⁵ Donuk, a.g.md., s. 107-108.

⁶⁶ Abdulkadir Donuk, "Basmacı Hareketi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 107-108.

⁶⁷ Burget, s. 102-104.

⁶⁸ Hayit, "Türkistan'da Basmacılık...", s. 25.

⁶⁹ Broxup, s. 7-9.

⁷⁰ Çelebi, s. 148-151.

⁷¹ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar...*, s. 82-83.

Ruslar, bir taraftan Korbaşılar mücadele ederken, bu mücadelenin bir an önce bitmesini istiyordu. Zira, Korbaşılar Mücadelesi’nin uluslararası sorun haline gelmesinden çekiniyorlardı. Bu yüzden bu sorunu kendi amaçlarına uygun, yani sömürge politikasının önünde bir engel kalmayacak şekilde halletmek istiyorlardı⁷². Buna göre, bu hareketi yok etmek için bir imha planı hazırlandı. Bu plan, öncelikle Korbaşı yuvalarının temizlenmesi, Sovyet idaresinin teşkilâtlarını sağlam temeller üzerine kurulması, Taşkent Sovyet komitesinin idare organı olarak çalışması şeklinde bir takım düzenlemeleri içermekteydi. Bunun yanında genel bir af ilanı ile de halkın, hareketin arkasından gitmesinin önünü kesmeye çalışıyorlardı⁷³. Bu önlemlerden başka Ruslar bölgede güçlü bir denetim kurmak için geniş kapsamlı bir eylem planı hazırladılar⁷⁴.

Ruslar bu planı hazırlarken Korbaşılar Hareketi’nin liderleri ile barış için çeşitli temaslarda bulunmayı da ihmal etmiyorlardı⁷⁵. Bu cümleden olarak, Sovyet idaresi, 2 Mayıs 1919 tarihinde Sorakin, Turar Riskulov, Dursun Hoca, Hantalijinsky, Abbas Hoca, ve Sovolov’da kurulu bir komisyonu, Ergeş ve Mehmet Emin Bek ile barış görüşmeleri yapmak üzere Fergana’ya gönderdi. Ancak yapılan görüşmelerden, Ergeş ve Mehmet Emin Bek’in şartlarının kabul edilmemesi nedeniyle bir sonuç alınamadı. Bu görüşme, “*Fergana’da Sovyet iktidarının gerçekleşmemiş olduğunu*” da gösterdi⁷⁶. Ancak Ergeş bu görüşmelerden birkaç ay sonra, geniş katılımlı Sovyet kuvvetlerince mağlup edilerek askerî faaliyetlerini bırakmaya razı edildi⁷⁷. Ergeş’in mağlup olmasında Korbaşılar arasında çıkan fikir ayrılıkları ve iç mücadeleler etkili olmuştu⁷⁸.

Fergana’da hareket Ergeş’ten sonra, Mehmet Emin Bek tarafından yönetilmeye başladı. Mehmet Emin Bek 24 Eylül 1919 tarihinde Oş şehrine

⁷² Ruslar her fırsatta Korbaşılara sulh teklifinde bulunuyorlardı. Bu teklifler çok uygun koşullar sunsa da, bunlar, aslında Rusların zaman kazanma politikasından başka bir şey değildir.

⁷³ Bu kararlar, bir anlamda Korbaşılar Hareketi’nin halk tabanından koparılması, böylece de Korbaşıların esas güç kaynaklarının kurutulması amaç edinilmiştir.

⁷⁴ Bademci, s. 262-266.

⁷⁵ Haziretali-Moldabaeva, s. 235.

⁷⁶ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul 1981, s. 287.

⁷⁷ “1919 yılı başında, gücü kendi ellerinde toplamaya çalışan Mehmed Emin Bek Hokand’a saldırılarda bulunan Ergeş’e karşı çıktı. İki taraf arasından bir çatışma oldu ve Ergeş yenilmekten kıl payı kurtuldu. Bu sıralarda Basmacı, hareketi’ni barışçı yollardan halletmek amacıyla Fergana’da bir Turksik komitesi oluşturuldu. Ergeş’in, Mehmed Emin Bek’e teslim olmaktan başka çaresi yoktu veya komite ile müzakereye oturacaktı, nitekim öyle yaptı”, Esen, s. 112-113.

⁷⁸ Hayit, “...Ana Hatları”, s. 154.

baskın yaparak şehri aldı. Fergana’da bir hükûmet ilan edildi. Mehmet Emin Bek yeni hükûmetin Emir-i Leşkeri oldu⁷⁹. Fergana’da hükûmetin ilan edilmesi, Rus yetkililerini yine telaşlandırmış, Safarov’dan, “*Sovyet Türkistan’ı 1919 yılı itibariyle hayat ile ölüm arasında durduğu*” açıklaması gelmişti⁸⁰.

Fergana’da millî bir hükûmetin kurulması, Rus yönetiminin Türkistan işini daha da ciddiye almasına ve yeni tedbirlere başvurmasına sebep oldu. 13 Ağustos 1919 tarihli bir emirle, Mikhail Vasilyeviç Frunze komutasında Türkistan cephesi teşkiline karar verildi. Emirnamede, “*Rusya Başkomutanlığının emrine göre, Doğu cephesinin Güney kısmının Türkistan cephesi olarak tayin edildiği*” yazılıydı. Bu iş için 1., 4., 9. ve 11. Rus orduları Türkistan’a sevk edildi. Frunze de 18 Ağustos itibariyle, “*Türkistan seferinin yakın maksadı, bütün Türkistan’ın işgal edilmişinden ibarettir*” parolasıyla göreve başladı⁸¹. Bu yeni tedbirler, Korbaşılar Hareketi’nin etkisiz hale getirilmesi amacına yönelikti. Lakin bunun, o kadar kolay bir şey olmadığı yaşanan mücadeleden anlaşılmaktaydı. Bu kadar büyük ve geniş kapsamlı bir askerî harekâtın Korbaşılar Hareketine bedeli ise 1000’lerle ifade edilen şehit, gazi ve esir olmuştur⁸².

Ruslar halka yaptığı propagandalarla Korbaşılar Hareketi’nin itibarını zedelemeye çalışıyorlardı. Ruslar hem Korbaşıların gizli bir şekilde Ruslarla barış yapmak istedikleri propagandasını yürütüyor hem de Korbaşılarla barış teklifinde bulunuyorlardı⁸³. Rusların bu manevrası karşısında tuzağa düşen Korbaşıların olduğunu görmekteyiz. Zira Sovyet yönetimi, “*İsyanın her bir rehberi, sulha kadar, işgal edilen toprakları kendisi idare edebilir, silahlarını ve askerlerini teslim etmeyebilir, Korbaşıların hâkim olduğu vilayetlerde Sovyet idareleri teşkil edilmeyecektir ve Korbaşılar Kızıl Ordu’nun Tugay komutanı rütbesi taşımaya hak kazanabilir*” gibi, bazı durumlarda reddedilmeyecek tekliflerle Korbaşılarla başvuruyordu⁸⁴. Bazı Korbaşılar, Rusların bu tuzağına düşerek, teklifleri kabul ediyorlardı. Bu da hareketi belli noktalarda zafiyete sürükledi. Ruslar hareketi kesin bir şekilde ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. 4 Şubat 1920 tarihinde başlayan topyekûn Rus harekâtı neticesinde Mehmet Emin Bek yenik düştü ve 7 Mart 1920 tarihinde Sovyet yönetiminin

⁷⁹ Bademci, s. 275.

⁸⁰ Hayit, “Türkistan’da Basmacılık...”, s. 25.

⁸¹ Hayit, *Ruslara karşı...* s.273-274.

⁸² Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 280-281.

⁸³ Hayit, “Türkistan’da Basmacılık...”, s. 26.

⁸⁴ Hayit, *Ruslara karşı...*, s.275.

barış şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Zira şartlar Mehmet Emin Bek tarafından yabana atılacak cinsten değildi. Buna göre, “*Her Korbaşı'nın arazisi, askerî gücü, silahı, Sovyet politikası ve otoritesinde olarak Korbaşının uhdesinde kalacaktı. Mehmet Emin Bek'e de Namengan Polis Şefliği teklif edildi. Yine Mehmet Emin Bek, teğmenleri ile Taşkent'e gelecek ve Sovyet savaş konseyi önünde, Onun görev ve sorumluklarının tanınması halk onayına sunulacaktı*”. Görüldüğü gibi şartlar oldukça uygun görünüyordu⁸⁵. Ancak bu anlaşmanın, hareketin bütün liderleri tarafından kabul edileceğini düşünmek doğru olmaz. Zira bu anlaşma, Mehmet Emin Bek'in hain olarak suçlanmasına sebep oldu. Mehmet Emin Bek, bu müzakere meselesini Şir Muhammed Bey (Kür Şirmet)le görüşmek için Margilan'a doğru yola çıktı. Ancak, Oş şehri hâkimi Korbaşı Hal Hoca tarafından hainlikle suçlanarak öldürüldü⁸⁶. Yeni Emir-i Leşker Şir Muhammed Bek oldu. Şir Muhammed Bek, bu vazife ile Gerbaba köyünde bir kurultay düzenleyerek 3 Mayıs 1920 tarihinde Türkistan Müstakil Hükûmeti'ni teşkil etti⁸⁷.

Korbaşılar Hareketinin geniş bir halk hareketi haline gelmesi dolayısıyla güçlü bir tabana sahipti. Bu yüzden Ruslar, Korbaşılar karşısında tam anlamıyla başarı sağlayamadı ve halka karşı baskı ve zulüm politikasını devreye soktu. Camiler ve dinî okullar kapatıldı, dinî faaliyetler kısıtlandı, Kadı mahkemeleri kapatıldı, araziler haciz edildi, Sovyet askere alma sistemi zorla kabul ettirildi, 19 ila 35 yaş arası bütün erkeklerin askere alınması kararı alındı ve Müslümanların askere alınmasına başlandı⁸⁸. Bu baskı ve zulümler, Korbaşılar Hareketi'nin idealinin bütün Türkistan coğrafyasını içerecek şekilde genişlemesine vesile oldu. Korbaşılar Hareketi'nin mensupları gün geçtikçe artıyordu. 1921 başına gelindiğinde, kesin sayı belli olmamakla birlikte, Korbaşılar Hareketi yaklaşık 15.000 kişilik aktif kuvvet halini aldı.

Enver Paşa'nın harekete katılması ile hareketin için en parlak dönemi 1920'li yılların başlarında yaşandı, bu yıllar, halk tabanının biraz daha genişledi. Bu yıl Korbaşılar Hareketi'nin askerî gücü 18.000'e ulaştı. Ancak bu sayı, Kızıl Ordu'nun onda birine denk geliyordu⁸⁹. Buna rağmen Ruslar Korbaşılılarla barış müzakereleri için fırsat kolluyor, ilk fırsatta da müzakereye girişiyorlardı. Ancak müzakerelerde, Korbaşılıların ileri sürdüğü “*Türkistan için bütün dahili*

⁸⁵ Esen, s. 120.

⁸⁶ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s.79.

⁸⁷ Hayit, “...Ana Hatları”, s. 156.

⁸⁸ Esen, s. 122.

⁸⁹ Broxup, s. 3.

işlerinde hukukî muhtariyet verilmesi, barışın ilk şartıdır” ilkesi nedeniyle sonuç alınamıyordu⁹⁰. Bunun yanında Ruslar 11 Eylül 1921 tarihinde genel bir hücum kararı aldılar. Oş Hakimi Hal Hoca ve şir Muhammed mağlup edildi⁹¹. Ancak şir Muhammed teslim olmadı. Mücadeleye devam etti. Bunun üzerine Ruslar şir Muhammed üzerine tekrar hücumla geçti ve onu Margilan yakınlarında tekrar mağlup etti, şir Muhammed Bek, önce Buhara sonra da Afganistan’a kaçmak zorunda kaldı⁹². Bütün bunlar olurken Ruslar hem halkı kazanma faaliyetlerine yeniden yoğunlaştı hem de Korbaşılarla müzakerelere hız verdi. Ancak bütün Korbaşıların kabul edebileceği bir anlaşma mümkün olmuyordu. Zira, şir Muhammed Bek Buhara’dan geri dönerek başında bulunduğu Türkistan Geçici Hükümetinin merkezine gelerek Korbaşıları bir araya topladı ve mücadeleye devam edileceği mesajı verildi. Ruslar yeni bir saldırı planı devreye soktu. şir Muhammed Bek Özkend’de mağlup oldu. Bu mağlubiyet sonrasında şir Muhammed Bek, Buhara’ya, Enver Paşa’nın yanına gitmeye karar verdiyse de bu sırada Enver Paşa’nın şehit olduğu haberi geldi. Aynı sıralarda Hokand’da İslâm Bek ve Karabay Bek, Margilan’da Ömer Ali Bek, Alay Bek, Nayman’da M. Ali Bek, Ömer Bek, Namengan’da Rahmankulu da mücadelelere devam ediyorlardı⁹³. Rusların sinsi politikası nedeniyle halkın kafasını karıştırmıştı. Halk Korbaşılara eskisi gibi destek olmamaya başlamışlardı. Bu, hareketin halk tabanını zayıflattı. Korbaşıların etkileri azalmaya başladı. Bu yüzden Korbaşılar ve onları maddi manevî destekleyenler Türkistan’ı terk ederek Afganistan, Hindistan ve Doğu Buhara’ya doğru kaçmak zorunda kaldılar. Korbaşılar arasında oluşan husumet ise durumu daha da zorlaştırmış huzursuzluğa da sebep olmuştu. Bu huzursuzluk 1923 yılında daha da arttı. Birçok Korbaşı mücahidi kardeşkanının dökülmesine meydan vermemek için Türkistan dışına, Afganistan ve Hindistan gibi bölgelere iltica ettiler⁹⁴.

Korbaşılar arasındaki bu huzursuzluk tabii ki de Rusların içine yarıyor, istiklâl mücadelesine karşı onlara fırsat veriyordu. Rus 1923 yılında Korbaşılara karşı askerî harekâtlarını biraz daha genişlettiler. Bu yıl, aynı zamanda Rusların Korbaşılar Hareketi’nin birinci döneminin sonu olmuştur. 1926 yılında Türkistan cephesinin yerine Orta Asya Askerî Mıntıkası kurularak Korbaşılara

⁹⁰ Hayit, “...Ana Hatları”, s. 156; Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s. 276.

⁹¹ Togan, s. 386-890.

⁹² Donuk, a.g.md., s. 108.

⁹³ Esen, s. 129.

⁹⁴ Bademci, s. 405.

karşı Rus mücadelesi devam etti. Bu yeni askerî birliğin kurulmasıyla birlikte Rusların Korbaşılar mücadelesi şiddetlenmiş ve Korbaşılardan ikinci devrinin sonu olan 1935 yılına kadar -Korbaşılar Hareketi’nin 1924 yılında resmî olarak ortadan kaldırıldığı ilan edilse bile-⁹⁵ devam etmiştir.

Hive’de Korbaşılar Hareketi ve Cüneyd Han

Hive 1912 yılına Türkmenlerle Özbekler arasında çıkan anlaşmazlıkların çatışmalara dönüşerek iç savaş halini aldığı bir ortamda girdi. Bu iç savaşta İsfendiyar Han, Ruslardan yardım istemiş, Rus yönetimi General Galkin komutasında bir askerî birlik göndermişti. Türkmenler de Cüneyd Han yönetiminde Ruslara karşı sert bir mukavemet göstermişler ve kısa sürede bu hareket Ruslara karşı istiklâl hareketine dönüştü. Ruslara karşı Cüneyd Han yönetimindeki mücadeleler 1917 yılına kadar sürdü. Sonunda da Sovyet yönetiminin yetkilileri ile Cüneyd Han arasında 9 Nisan 1919 tarihinde, “*Hive halkının kendi kaderini kendisinin tayin edebileceği*”ni içeren bir anlaşma imzalandı⁹⁶.

Hive’de başlayan çağdaşlaşma hareketleri içinde, önemli bir yeri olan Genç Hiveliler adında bir grup vardı. Bu grup, ilk başlangıçtan itibaren Hive’deki hükümetler tarafından destek görerek sürekli genişlemiş ve etkili bir grup haline gelmişti. Sovyet ihtilâline kadar Hive hükümetlerinden destek alan bu grup, özellikle 1904 ihtilâlinde 1917 yılına kadar teşkilatlanmasını önemli ölçüde tamamlamış, etkisini iyice arttırmışlardı. 1917 ihtilâlinde sonra da Hive’de kurulan mecliste etkin bir şekilde yer aldılar. Mecliste belli bir güce ulaşınca Bek’lerin meclisteki sayının azaltılmasını istediler. Bunun üzerine Bek’ler, bölgenin en nüfuzlu Korbaşısı olan Cüneyd Han’dan yardım isteyip Genç Hive’lilere karşı hareket geçtiler⁹⁷ ve Genç Hive’liler meclisten atıldılar. Bir kısmı da tutuklandı. Bunun üzerine Genç Hiveliler de Ruslardan yardım istediler. Bu yardım talebi Ruslar için önemli bir fırsattı. Bu fırsatı değerlendirmek için Genç Hive’lilerin yardım taleplerine olumlu cevap verdiler. Cüneyd Han da karşı harekete geçmek için Amuderya’nın sol yakasına mevzilenecek hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı. Genç Hivelilere yardım için

⁹⁵ Hayit, “Türkistan’da Basmacılık...”, s. 28.

⁹⁶ Hayit, “20. Türkistan’ın...”, s. 132-133.

⁹⁷ İbrahim Yarkın, “Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak, Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı”, *Türk Kültürü*, Sayı: 99., Ankara 1971, s. 55-57.

harekete geçen Rusların hareket merkezi Ürgenç-Tört Göl bölgesi idi⁹⁸. İsfendiyar Han'ın 1918 yılında öldürülmesi mücadeleyi şiddetlendirdi. Ancak Cüneyd Han'ın Hive'deki hâkim konumu, Genç Hiveliler ile Cüneyd Han'ın muhalifleri birleşince, ortadan kaldırıldı⁹⁹. Cüneyd Han da Ruslardan yardım istemek gibi bir tedbirsizlik içine düştü. Ancak buradaki Rus varlığının etkin olmaması dolayısıyla ilk başta Rusların yardımı yetersiz kaldı. 1919 yılında ise Cüneyd Han Ruslarla yaptığı anlaşmayı bozduğunu açıkladı. Bundan sonra Ruslar, karşı harekete geçip Hive Hanı Seyyid Abdullah'ı tahttan indirerek Moskova'ya götürdüler. Bu sırada Cüneyd Han ile Rus mücadelesi şiddetli bir şekilde devam ediyordu. Ancak Cüneyd Han güçlü Rus kuvvetleri karşısında tutunamayarak Karakum çölüne çekildi¹⁰⁰. Böylelikle Hive'de Rus işgali başlamış ve Rusların tavassutuyla Genç Hivelilerden oluşan kukla bir meclis kurulmuştur. Böylelikle, Harezmi Halk Cumhuriyeti'ne giden yol açılmıştır¹⁰¹. Ruslarla anlaşıp güç kazanan Genç Hiveliler ihtilâl komitesi hükûmeti kurdular. 27-30 Nisan 1920 tarihinde Harezmi Halk Cumhuriyeti'ni ilan edildi. Yusuf oğlu Pehlivan Niyaz devlet başkanı ve Baba Ahund Selimoğlu başbakan seçildi ve bir hükûmet kuruldu. Ruslar ilk olarak 28 Mayıs 1920 tarihinde Hive'de Komünist Partisi'ni teşkil etti. Aynı hükûmet, 13 Eylül 1920 tarihinde Ruslarla 24 Maddelik bir anlaşma imzaladı¹⁰². Bu anlaşmayla Rus hükûmeti Harezmi Halk Cumhuriyeti'ni tanıdı. Ancak çok geçmeden Rus niyetleri ortaya çıktı. 1921 yılında, Rusların etkisiyle, Hive komünistleri, kendi elleri ile kurduğu hükûmetin üyelerini tutukladı. Mayıs 1921'de yapılan ikinci kurultayda devlet başkanlığına Ata Mahdum getirildi. Ancak 28 Eylül 1921 tarihinde Komünistler yeni hükûmetin üyelerini bir kez daha tutuklayarak komünist partisini iktidara taşıdılar¹⁰³.

Bu sıralarda Cüneyd Han da boş durmamış 15000 kişilik bir grup ve yanlarında devrik devlet başkanı Ata Mahdum ve Cuma Niyazi ile birlikte 1924 yılının başında büyük bir isyan hareketi başlattılar. Ancak bu isyan 4 Şubat

⁹⁸ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s. 145-148.

⁹⁹ Esen, s. 137.

¹⁰⁰ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s. 108-109.

¹⁰¹ Yarkın, "Hive Hanlığının...", s. 57.

¹⁰² Abdullah Recep Baysun, *Türkistan İstiklâl Mücadeleleri ve Enver Paşa*, 3. Baskı, İstanbul 2006, s. 61-62.

¹⁰³ Baymirza Hayit, "20. Yüzyılda Türkistan'ın Millî ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50., Ankara 1987, s. 133.

1924 tarihinde kanlı bir şekilde bastırıldı¹⁰⁴. Bu isyan bastırıldıktan sonra Hive Hanlığı’nın işgal komutanı olan Şaydakov Harezmi Halk Cumhuriyeti’nin Harp (Savunma) bakanlığına atandı. Bu atamadan kısa bir süre sonra bütün Harezmi işgal edildi. 20 Ekim 1924 tarihinde Harezmi Halk Cumhuriyeti’nin adı Harezmi Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti olarak değiştirilerek Sovyetler Birliği’ne ilhak edildi¹⁰⁵.

Görüldüğü gibi Genç Hivelilerin siyasi entrikaları yüzünden çıkan iç karışıklık ve mücadele sonunda Rusların bölgeye çağırılması, Ruslar için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve bölgede yerleşmek için önemli bir kaos ortamı yaratılmıştır. Bu durum Rusların gerçek emellerine ulaşmasına yardım etmiştir. Böylece hem Hive’de etkili olan Korbaşlar Hareketi istenilen seviyeye çıkarılamamış hem de istiklâl mücadelesinde başarısız olunmuştur.

Buhara’da Korbaşlar Hareketi

Buhara, 20. yüzyıla, mahalli idarededeki yolsuzluklar, mal ve can güvenliği konusunda bir takım sui idare, rüşvet, adam kayırma, adaletsizlik gibi büyük sorunlarla, mazisi oldukça gerilere dayanan idare şeklinin köhneleşmiş yapısından kaynaklanan sıkıntılarla girmişti. Özellikle Rus ihtilâlinde sonra, ortaya çıkan siyasi konjonktür ve Türkiye ve İran’da meydana gelen inkılâpların başarı sağlaması, Buharalı aydın ve halkta, mevcut duruma karşı daha fazla sessiz kalınmayacağı düşüncesini doğurdu. Mevcut yapıya karşı oluşan yenilikçi grubun, sayıları hızla arttı. 1917 Rus İhtilali sonrasında ise mevcut duruma karşı Buhara’da bir ıslahat projesi belirlenmesi ve yeni düzenlemelere gidilmesi düşüncesi doğdu¹⁰⁶. Buhara Emiri, bir dizi ıslahatları içeren bir ferman yayınladı. Bu ferman en çok usûl-i Cedidçileri sevindirmiş olsa da hareketleri Buhara’da bir takım karışıkların çıkmasına neden oldu. Buhara Emiri tarafından yayınlanan ıslahat fermanının en önemli aktörleri olan yenilikçiler karışıklardan sorumlu tutularak kovuşturmalara uğradılar. Bu kovuşturma onların, Taşkent, Semerkant, Hocent ve Fergana gibi yerlere dağılmalarına neden oldu. Yenilikçiler, Taşkent’te yeni bir teşkilatlanma sürecine girdiler. Burada bir Merkez Komitesi kuran Yenilikçiler, birçok yerde şube açtılar. Buhara Emiri ise onları sürekli takibatta tutmuş, kovuşturmalara

¹⁰⁴ Yarkın, “Hive Hanlığının...”, s. 57.

¹⁰⁵ Esen, s. 139.

¹⁰⁶ İbrahim Yarkın, “Buhara Hanlığı’nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve Buhara Halk Cumhuriyeti’nin Kuruluşu”, *Türk Kültürü*, Sayı: 76., Ankara 1969, s. 41.

uğratmıştır¹⁰⁷. Bu karışıklıklar, Buhara'yı Rus peyki haline getirecek gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. 1920 yılında Buhara Emirine savaş açan Sovyet yönetimi, bir anlamda genç Buharalıların (Yaş Buharalılar) ekmeğine yağ sürmüştür¹⁰⁸. Sovyet yardımını da sağlayan Genç Buharalılar, Buhara üzerine yürüyerek şehri 2 Ekim 1920 tarihinde Ruslarla birlikte işgal ederek burada "Halk Şura Cumhuriyeti" ilan ettiler. Bu yeni yönetim şekli, bölge tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur¹⁰⁹. Buhara'nın işgali nedeniyle Buhara emiri Doğu Buhara'ya kaçarak Genç Buharalılar ve Sovyet askerlerine karşı mücadelesine devam etti. Emir, özellikle Genç Buharalılara karşı başlatmış olduğu bu mücadele, Buhara'da Korbaşlar Hareketi'nin başlamasının zeminini oluşturur¹¹⁰. Emir Seyyid Mir Alim Han, 1920 yılının sonlarına doğru Fergana'da mücadelelerine devam eden Korbaşlardan yardım istedi. Ancak bu çağrı yeterli bir şekilde karşılık bulmadı. Yardım konusunda bir sonuç çıkmayınca 500 kişilik kuvvetleri ile birlikte Buhara'dan Fergana'ya geri dönmüş, Ruslar da Doğu Buhara'ya askerî birlikler yerleştirerek işgal etmişlerdir¹¹¹.

Bu sıralarda Buhara'nın önemli şehirlerinde Korbaşı liderleri mücadelelerine devam ediyorlardı. Buna göre, Duşambe'de Lakaylı İbrahim Bek, Kurgan'da Togay Sarı, Darvaz'da İşan Sultan, Karatekin'de Fuzely Mahdum, Zereşan bölgesinde Behram Belcivan'da Devletment ve Karatağ'da Abdurrahman Bek bulunmaktaydı¹¹². Mart 1920 yılında Maçe'de ayaklanma olmuş, ayaklanmanın önderi Said Ahmet Hoca Maçe'de bağımsızlık ilan etmişti. Fuzeyl Mahdum 3 Mart 1921 yılında Darvaz'a girdi. Maçe Beyi Abda Hafız 2 Haziran 1921 yılında Garm Kalesine hücum etti ancak bir sonuç alamayıp 2.500 şehit vererek geri çekilirken yakalandı ve 25 Haziran 1921 tarihinde idam edildi. Abda Hafız'dan sonra İşan Sultan 3 Ağustos 1921 Garm kalesini kuşattı. Ancak o da bir başarı sağlayamadı¹¹³.

Bu sıralarda Hisar bölgesinde bulunan devrik Buhara Emiri, Emir Seyyid Mir Alim Han, bulunduğu bölge aşiretlerini Ruslara karşı mücadeleye karşı etmişti. Ancak Ruslara karşı Fazıluddin, İbrahim Bek ve diğer Korbaşı

¹⁰⁷ Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 280-281.

¹⁰⁸ Yarkın, "Hive Hanlığının...", s. 58-59.

¹⁰⁹ Çelebi, s. 159; Öztürk, s. 57-59.

¹¹⁰ Yarkın, "Buhara Hanlığı'nın...", s. 45-46.

¹¹¹ Baysun, s. 59-63.

¹¹² Togan, s. 426.

¹¹³ Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 281.

kuvvetleri, düzenli Sovyet orduları karşısında mağlup olarak Buhara’nın çeşitli bölgelerine çekildiler. Bu mücadeleler, Korbaşlar Hareketi’nin hareket sahalarının oldukça genişlettiğini göstermekteydi.

Türkistan’da İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa

Enver Paşa, 1920 yılında Bakü’de yapılan Kongrede¹¹⁴, Marekeş, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Arabistan ve Hindistan inkılâpçı teşkilatları namına, görevlendirildi¹¹⁵. Bu dönem Enver Paşa’nın Bolşevikliğin gerçek yüzünü doğru bir şekilde kavrayamadığı bir dönemdi. Bu konferansta Enver Paşa oldukça önemsenmiş, Jöntürklerin lideri olarak sempati ile karşılaşmış, konferansın havasından da Enver Paşa oldukça etkilenmişti. Ancak Enver Paşa, Bolşeviklere yakın görünmekteydi. Ancak Bu düşüncesi kısa süre sonra değişmiş ve bir an önce Türkistan’a, Türkistan’ın Millî istiklâl savaşçılarının yanına gitmek kararı almıştı¹¹⁶. Enver Paşa, Moskova’dan ayrılarak 2 Ekim 1921 tarihinde Buhara şehrine geçti¹¹⁷. Enver Paşa’nın Buhara’ya ayak basması, Ruslara karşı Korbaşlar Hareketi’ni daha da alevlendirdi¹¹⁸. Buhara’da kaldığı sırada birçok kişi ile görüşen Enver Paşa harekete canlılık kazandırmak gerektiğini anlamıştı. Bunun için de hareketin içinde olmanın gerekliliğine dair müzakereler gerçekleştirdi. Bunların en önemlilerinden biri, Zeki Velidi Togan ile yaptığı müzakeredir. Enver Paşa bu müzakere sırasında “*Şarkî Buhara’ya ve oradan da Fergana’ya geçerek bütün Basmacı [Korbaşı] Hareketi’nin başına geçmek istiyorum*”¹¹⁹ demiş. Bunun üzerine Zeki Velidi Togan da “*madem bir defa Buhara’ya gelmişsiniz, bundan Türkistan istiklâl mücadelesine faydası dokunacak şekilde istifade etmemiz lazım*” diyerek Enver Paşa’nın gelmesinin

¹¹⁴ Bakü Kongresi için bk.: Cosroe Chaqueri, *Bakü Kongresi*, (Çeviren: Yuluğ Tekin Kurat), Ankara 1984.

¹¹⁵ M.Ç., “Sadullah Kasım Mahkemesi”, *Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan-İdil Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 58.

¹¹⁶ Çelebi, s. 170.

¹¹⁷ Hayit, “Türkistan’da Basmacılık...”, s. 27; Öztürk, s. 97-98.

¹¹⁸ Hasan B. Paksoy, “Basmacı ve 1916-1924 Türkistan Bağımsızlık Savaşı”, *Türk Tarihi Toplumların Mayası Uygarlık*, s. 122-137., Mazhar Zorlu Holding Kültür Sanat Yayını, Ankara 1993. (web:<http://toplumlarinmayasi.blogspot.com.tr/2005/12/h-b-paksoy-basmaci-ve-1916-1924.html>); Sultan Gök, “Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar” *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi /International Journal of Social and Economic Sciences*, Cilt: 2., Sayı:1., 2012. s. 77.

¹¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, III. Cilt. İstanbul 1972, s. 631.

etkili olacağına işaret etmiştir¹²⁰. 8 Kasım'da Doğu Buhara seyahatine çıkan Enver Paşa, ziyarette bulunduğu yerlerde insanları mücadeleye davet ediyor, önde gelen eşrafi ve Korbaşları hareketlendirmeye çalışıyordu¹²¹. Enver Paşa'nın temel amacı, etkin bir liderin olmaması nedeniyle, bir süredir durgun olan hareketi yeniden canlandırmaktı¹²². Tabii ki bunun için biraz çabalaması gerekiyordu. Zira Korbaşılarda bir güven problemi vardı. Bu da onların Enver Paşa'ya karşı tavırlarını etkiliyordu¹²³. Bu yüzden Enver Paşa faaliyetlerini dikkatli yürütmek zorundaydı. Korbaşları harekete aktif bir şekilde dâhil etmek için yoğun bir gayret içine giren Enver Paşa, birçok lider ile hareket hakkında müzakerelerde bulunuyor ve etkin isimleri meseleye ortak etmeye çalışıyordu. Ancak bu sıralar, Enver Paşa Lakaylı İbrahim Bek'in "misafiri" olmak zorunda kaldı. Bu, biraz da tutsaklık gibi bir şeydi¹²⁴. Bunu öğrenen Afgan Kralı Amanullah Han, Lakaylı İbrahim Bek'e, Enver Paşa'nın serbest bırakılması konusunda bir uyarı mektubu yazdı. Ancak Lakaylı İbrahim Bek bu mektuba itibar etmedi ve Enver Paşa'nın tutsaklığını devam ettirdi. Bunun üzerine daha sert ifadelerle yeni bir mektup yazan Emanullah Han, Enver Paşa'nın serbest bırakılmasını istedi. Bu sert mektup üzerine geri adım atan Lakaylı, Enver Paşa'ya, diğer mücahit Korbaşılara mektup yazmasına izin verdi. Paşa'nın mektubuna olumlu karşılıklar gelince Lakaylı da Enver Paşa'yı serbest bıraktı¹²⁵. Enver Paşa'nın tutsak edilmesi olayı, Buhara'da Ruslara karşı mücadelede zaman kaybı ve stratejik bir hataydı.

Enver Paşa üç ay süren esaret hayatı sona erince Muin Kışlası'nda bütün mücahit komutanlara şu beyanatı gönderdi. *"Türkistan'ın büyük Türk mücahitleri, Küffarın barışmaz düşmanı olan muhafaza-i din ve vatan için mücadele edenlere selam ve bundan sonra da bilirim ki; bu andan itibaren Buhara-yı Şerif, Hive ve bütün Türkistan'ı istila eden Ruslardan kurtarmak*

¹²⁰ Çelebi, s. 172.

¹²¹ Baysun, s. 72.

¹²² "...the Basmachi badly needed a leader who could unite the forces together and to reinvigorate the struggle. Since such a leader was not to be found among Central Asian Muslims, the desertion of Enver Pasha from the mission of the central Soviet for the pacification in Turkestan and favored to associate with the Basmachi movement was welcomed enthusiastically. His personality and experience were regarded as meeting the requirements needed by the Basmachi" Rofi'i, s. 67.

¹²³ Baysun, s. 75.

¹²⁴ Donna O'Kearney, "Enver Pasha and the Basmachi Rebellion" *Crossroads An Interdisciplinary Journal For the Study Of History, Philosophy, Religion and Classics*, Volume: III., Issue: 1., 2008., s. 102; Öztürk, s. 134-135.

¹²⁵ Hayit, "Türkistan'da Basmacılık...", s. 27-28.

üzere, Ruslara ilân-ı cihat ile bütün İslam kuvvetlerinin komutasını biiznillahi Teala deruhte ettim. Fergana ve Hive ve bütün mücahitleriyle bütün taraflardaki İslâm alaylarına bildiririm ki, Buhara'daki bütün kuvvetlere ve sizlere hali muharebeden ferîğ olarak Liva-yı Muhammedî'nin Ruslara karşı çalışmak emrini verdim. Bunun için size de malum olmak ve öz Müslüman kardeşler arasında kan dökülmesine nihayet vermemizi talep eder emin bir adamınızı hemen bu kağıdın vüsûluyla beraber bana göndermenizi isterim"¹²⁶. Bu beyanat Enver Paşa'nın Türkistan millî mücadelesine gerçek anlamda önderlik etmeye başladığını göstermektedir. Bu beyanattan hemen sonra Enver Paşa mücadeleye başlamış ve ilk olarak Duşambe'deki Rusları mağlup ederek onların kaçmalarını sağlamıştır. Şehirde kaçan bazı Rus askerleri başka Rus kuvvetleri ile birleşerek Enver Paşa üzerine yürüdüler. Enver Paşa, Seri Asya'da 1.500 kişilik bir kuvvetiyle 7-8.000 kişilik bir Rus askerî kuvvetini yendi. Bu zafer Enver Paşa'nın Türkistan'da şöhretinin artmasına vesile oldu. Yine bu zafer dış yardımla ödüllendirildi. Afgan Kralı Emanullah Han, Paşa'ya 27 deve yükü silah gönderdi¹²⁷. Bunlar olurken Enver Paşa Sovyet konsolosu Nagormi'ye; "Rusları beklemekte olan büyük bir felaketten mağdur olmamasını istiyorsanız, işgal edilmiş toprakları boşaltmanızı ve Türkistanlılarla Buharalılara kendi işlerini düzenlemeleri için fırsat vermenizi tavsiye ederim" şeklinde bir uyarı verdi¹²⁸.

Enver Paşa'nın Buhara'ya gelip Türkistan Millî Mücadele Hareketi'ne katılması, öncelikle Ruslar arasında endişeye sebep oldu¹²⁹. Bu olay, Avrupa'da "Türkiye dışında bütün Türkleri içine alacak büyük bir Türkistan devleti kurma[sı]" şeklinde değerlendirildi. Afganistan işleri ile ilgili olarak Cemal Paşa'nın da Paris'e gelmesi, "Rusya ve Avrupa kamuoyunda "Enver Paşa'nın,

¹²⁶ Salahi R. Sonyel"Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş Gösteren "Basmacı" Akımı", *Belleten*, Cilt: LIV, Sayı: 211(Aralık 1990)'den Ayırabası, Ankara 1991, s. 1185-1186.

¹²⁷ Baysun, s. 94-95.

¹²⁸ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s. 283.

¹²⁹ "Sovyet liderleri Enver'in Müslümanlar üzerindeki sözde popülerliğinden yararlanarak İslâm âlemi ve doğu milletlerine Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla İstiklâl Hürriyet vereceğini vadederek onu bulunduğu Almanya'dan Moskova'ya davet ederler. Sovyet hükümetinin izni dâhilinde Enver Paşa bir takım faaliyetlerde bulunur. Fakat Moskova'da bulunduğu günlerde Sovyet liderlerinin gerçek niyetlerini anlar ve bunun üzerine Türkistan Milli Mücadele'sine katılmak üzere Ekim 1921'de Buhara'ya gelir. Türkistan Müslümanları ile birlikte Ruslara karşı girdiği mücadelelerde ilk dönemlerde bir takım başarılar kazanmışsa da daha sonra düzenli Rus birlikleri karşısında uzun süre muvaffak olmayarak 4 Ağustos 1922 tarihinde Rus birlikleri ile girdiği mücadele neticesinde şehit düşer" Cabir, Doğan, *Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Hayatı ve Mücadelesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1998, s. viii-ix.

Mustafa Kemal ile Akdeniz'den Altaylara, İdil'den Hindistan'a kadar büyük Türk devleti kur[acağı]" şeklinde algılanmıştır¹³⁰.

Enver Paşa'nın Buhara'da faaliyetlerine başlamasından sonra, etrafı her geçen gün kalabalıklaşıyor, öncülük ettiği istiklâl mücadelesi daha bilinçli hale geliyor ve Türkistan'ın kurtuluşu yolunda kesin adımlar atılmaya başlıyordu. İçte böyle bir birlik ruhu pekişirken, dışta, harekete karşı ilgiyi artırıyor ve dış yardımların gelmesine vesile oluyordu¹³¹.

Enver Paşa bir yandan istiklâl mücadelesini örgütlemekte, bir yandan da Buhara'nın önde gelen Korbaşılarıyla irtibata geçmektedir. Enver Paşa sürekli olarak birliklerini hazır hale getirmek için çalışırken diğer Korbaşılar Ruslara karşı ayaklanmaya başladı. Bütün bunlar Korbaşılar Hareketi'nin Buhara'da genişlemeye başladığını göstermekteydi¹³². Korbaşı birlikleri 6.000 kişini üzerine çıkmıştı. Enver Paşa'nın harekete katılması, özellikle Buhara'da hareketliliğin artmasına vesile olarak millî mücadelenin canlanmasını sağlamıştır. Emir Mir Âlim Han da 1922 Martında Enver Paşa'ya bir mektup göndererek onu, bütün kuvvetlerin başı olarak atadığını bildirdi. Bu sıralarda birçok bölgesel lider Enver Paşa'ya iltihak ettiklerini bildirdiler¹³³. Buna göre, Behbudî'den Boribetaş ve Şerif Bekler 800 kişi, Buhara Türkmenlerinden Hamit Bek 200 kişi Nazar Pehlivan 150 kişi, Deztan Toksaba 180 kişi, Duşanbe'den Molla Niyaz Toksaba ve Kerki'den Abdurrahman Toksaba 300 kişi, Birabad'dan 400 kişilik kuvvetlerle Enver Paşa'ya katıldılar. Amanullah Han da 100 kişilik kuvvet gönderdi. Fuzeyl Mahdum ise tam 1.500 kişilik kuvvetle Enver Paşa'nın yanına geldi¹³⁴.

Enver Paşa Kafrun'da büyük bir kongre düzenledi. Bu kongrede, bütün Türkistan'da sonuna kadar mücadeleye devam edilmesi, Rusların elinde kurtarılacak yerlerde bir yönetim sisteminin kurulması, millî mücadelenin içine dâhil olmayan yerlere seyyar kuvvet gönderilerek mücadeleye dâhil edilmesi, her vilayette harekete idare edecek bir komutanın tayin edilmesi, askerî kuvvetler için halktan vergi alınması, mali işler için bir zekatçının tayini, askerî teşkilatın tamamlanma sürecinde düşmana baskınlar yapılarak toparlanma için zaman kazanması, hareketin bütün askerî ve siyasî işlerinin idaresinin Enver Paşa'ya bırakılması, düşmanın iletişim olanaklarının ortadan kaldırılması,

¹³⁰ Çelebi, s. 171.

¹³¹ Sonyel, s. 1186.

¹³² Baysun, s. 103-108.

¹³³ Arslan, s. 84-87.

¹³⁴ Sonyel, s. 1186.

casusluk faaliyetlerine karşı etkin tedbirlerin alınması ve bunların şiddetli bir şekilde cezalandırılması, esirlere Türklüğe yakışır bir şekilde muamele edilmesi ve resmi işler için Enver Paşa’nın “*Halifetü’l-Müslimin Emir-i Leşker-i İslâm Seyit Enver*” imzasını kullanması gibi önemli kararlar alınmıştır¹³⁵.

Enver Paşa’nın bütün bu teşkilat faaliyetleri ve başarıları Rusları, Türkistan’da yeni tedbirler almaya itti. Bu konuda fikir alış veriş için Ruslar Feyzullah Hoca’yı Moskova’ya çağırdı. Enver Paşa ile görüşmelerde bulunmak üzere bir heyetin gönderilmesi kararı alındı. Heyetin başında bulunan Osman Ake Bek Sovyet tekliflerini Enver Paşa’ya ilettiler. Buna göre; Enver Paşa’ya, sınırları, Darvaz, Karatekin, Kölap, Duşanbe ve Hisar şehirlerini içine alan bir devlet kurması teklif ediliyordu. Ancak Enver Paşa’nın barış şartı oldukça açıktı: “*Sulh ancak Türkistan topraklarındaki Rus askerleri çekildikten sonra söz konusu ola[caktır]*”. Yine 15 gün içinde Türkistan’daki Rus askerlerinin çıkması gerekmekteydi¹³⁶.

Korbaşı Hareketi, gün geçtikçe daha da şiddetleniyordu. Rusların işgalinde olan birçok yer Korbaşılardan eline geçti. Korbaşılara katılım her geçen gün artmaya devam ediyordu. Hatta Rus orduları saflarında önemli miktarda Tatar ve Başkırt askeri Korbaşılara katılmak için Zeki Velidi Togan’a başvurmuşlardı.

Enver Paşa, bu süreçte hem bölgede kontrolü sağlamış ve hem de bütün Korbaşı liderlerinin üzerinde otorite kurmayı başarmıştır. Enver Paşa’nın bu durumu, Rusların, Türkistan’da önemli bir tehditle karşı karşıya kalmaktaydı ve Enver Paşa’nın ortadan kaldırılması gerekiyordu¹³⁷. Rusların aradığı fırsat, 4 Ağustos 1922 tarihinde, Satılmış Köyünde, Kurban Bayramı’nın ilk gününde doğdu. Sovyet askerî müfrezesi Enver Paşa’nın bulunduğu köye ani bir saldırıda bulundu. Hazırlıksız yakalanan Enver Paşa düşmana süngü ile karşılık vermek durumunda kaldı ancak Rus kurşunu ile şehit oldu¹³⁸. Bu Rus taarruzu sırasında

¹³⁵ Baysun, s. 109-110.

¹³⁶ Hayit “...Ana Hatları”, s. 157.

¹³⁷ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s. 291-298.

¹³⁸ Burget, s. 118; “Enver Paşa 1922’nin Ağustos’una kadar destansı bir mücadele vermiş ancak yardım alamadığı için arkadaşları ile beraber şehit edilmiştir” Mehmet Yüce –İbrahim Kalkan, “Ortalık Asya Devletler Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi ve İkinci Türkistan Forumu” *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 11., 2007, s. 7; This policy of appeasement changed instantly as the Basmachi’s short lived glory came to an end. The association of Enver Pasha, which had brought new hope to the Basmachi, ended with his death in August 1922, Rofi’i, s. 87.

Korbaşı liderleri arasında yer alan Devletment Bek de şehit olmuştur. İki şehit Türkistan Millî Mücadelesini derinden etkilemiştir¹³⁹.

Enver Paşa'nın şehâdeti Türkistan'da büyük üzüntüye sebep olmuşsa da Korbaşılar Hareketinin söneceğini düşünenleri haklı çıkaracak bir umutsuzluğa sebep olmadı¹⁴⁰. Korbaşılar Hareketi Enver Paşa'dan sonra Ruslar için endişe kaynağı olmaya devam etti. Daha Enver Paşa şehit olmadan önce Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Korbaşılar aleyhine yapılacak bütün mücadele ve hareketleri tek elden yönetmek için Nisan 1922'den itibaren merkezileştirme kararı almıştı. Ordjonikidze başkanlığında bir Korbaşılarla mücadele komisyonu kurulmuştu¹⁴¹. Sovyet askerî teşkilatının başkomutanı Kamenov, 1922-1923 yılları arasında Türkistan'a birkaç defa teftiş ziyareti yapmış ve cephelerde çeşitli faaliyetlere katılmıştı. Bu teftişler sonunda Kamenov tarafından Korbaşılar Hareketi'ne karşı yeni ve daha geniş bir savaş planı hazırlandı. Buna göre Korbaşılar Hareketi ile mücadele için ordunun askerî gücü sayısal ve teçhizat bakımından artırılmalıydı. 1923 yılından itibaren Ruslar, Korbaşı savaşlarını dağlara kadar genişletti. Halka karşı baskılar artırıldı. Rusların bu faaliyetleri Korbaşılar Hareketi'nin birinci devresini bitirdi. Korbaşılar Hareketi'nin ikinci devresi 1924 yılında başladı. Bu ikinci devrede Korbaşılar Hareketi gerilla şeklinde sürdürülmeye çalışıldı. Sovyet Hükûmeti Korbaşılarla mücadele için kurduğu Türkistan cephesini 1926 yılına kadar aktif bir şekilde devam ettirdi. 1926 yılında bu cepheyi kaldırdı. Bunun yerine Orta Asya Askerî Mıntıkası oluşturan Ruslar, Korbaşı Hareketi'ni ortadan kaldırarak Türkistan Millî Mücadelesi'ni yok etmek için askerî faaliyetlerini yeni bir teşkilatla devam ettirdiler¹⁴².

Türkistan Cephesinin kaldırılması sırasında ve hemen sonrasında Korbaşılar Sovyet ordusunu zor durumda bıraktı. Buhara'da İbrahim Bek, Ruslara karşı mücadelesini bütün şiddetiyle devam ettirirken 1926 yılında Mareşal Budyennyi Türkistan Sovyet askerleri genel komutanlığına atandı. Yine Sovyet askerî teşkilatının önemli komutanlarından Avksenteveskiy ve Melkumov gibi komutanlar Türkistan'da Korbaşılar Hareketi'ni ortadan kaldırmakla görevlendirilmişti¹⁴³.

¹³⁹ Arslan, s. 89-90.

¹⁴⁰ Hayit, "...Ana Hatları", s. 158-159.

¹⁴¹ Caroe, s.

¹⁴² Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s. 348.

¹⁴³ Hayit, "Türkistan'da Basmacılık...", s. 28.

Korbaşılar Hareketi 1930'lu yıllara doğru devam etmekle birlikte güçlü Rus orduları karşısında yavaş yavaş azalmaya başlamış, daha çok taşralara kaymıştır. Sovyet hükûmeti, Orta Asya Askerî Mıntıkası komutanı Dibenko'yu Korbaşılar Hareketine nihayet vermekle görevlendirmiştir. Dibenko, Karakum Çölünde yaklaşık 1000 km'lik bir alana, 4 alay ve 2 süvari tugayını yaydı. Rus İstihbarat Teşkilatı'na ait uçaklar da Sovyet ordularına eşlik etti. Sovyet ordularının bu harekâtları neticesinde Korbaşılar Karakum Çölü'ndeki savaşı kazanmışlardı. Ancak Ruslar, Korbaşılara karşı savaşı, daha geniş bir şekilde sürdürme kararı alarak Türkistan Cephesi, Sovyet Devlet kurumları ve Komünist Partisi'nin Türkistan Komisyonu ile üç yönden sürdürerek Korbaşılar Hareketi'ne son vermek için harekete geçmişlerdir. Bu kadar geniş kapsamlı ve etkin hareket karşısında büyük kayıplar veren hareketin ikinci devresi de 1935 yılında son bulmuştur¹⁴⁴.

Sonuç

Türkistan tarihinin en önemli siyasî olaylarından biri olan Korbaşılar Hareketi, bölgenin siyasî arenasının mecburî bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla bölgenin tarihî derinliklerinde kendine her zaman zemin bulacak olan bir ideolojiyi barındırır. Bu ideoloji, dönemin sömürge hareketlerine karşı mücadelenin Türkistan ayağına hayat vermiştir. Türkistan Türklüğünün milliyetçi mücadelesinin 20. asırda görülen en önemli örneklerinden birini oluşturur. Bu Korbaşılar Hareketi, halka doğru ve halkı da içine alan özelliğiyle de sağlam toplumsal tabana sahip bir mücadelenin adı olmuştur. Bu yüzden bir çete hareketi hüviyetinde değildir. Bütün Türkistan için istiklâl parolasıyla başlayan hareket, bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasında temel ideolojinin kaynağını oluşturur. Bu nedenle Türkistan tarihi için önemli bir yere yere sahiptir. Çünkü Korbaşılar hareketi sömürge mücadelelerinde Türkistan Türklüğüne önemli bir tecrübi birikim sağlaması nedeniyle gelecek nesillere bu önemli tecrübenin şuurunun taşınması gerekir.

Rusların sömürgecilik faaliyetlerine meşruiyet sağlamak için bu hareketi bir çetecilik, haydutluk, yağma ve hırsızlık faaliyeti olarak göstermeye çalışması boşuna değildir. Bunda Türk illerini işgal etmek için uygun siyasî şartların oluşturulmasından başka bir şey olmadığı görülmektedir. Bunu, gerek harekete verdiği anlam, gerek hareketin adlandırılması, gerek uluslararası kamuoyuna sunuş biçimi, gerek Türkistan halkına yaklaşımı göstermektedir.

¹⁴⁴ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılık...*, s. 349-356.

Ancak Rusların “bu çete grubuna” karşı aldığı askerî, siyasî ve idarî tedbirler ve mücadele şekli, hareketin bir çete grubu olmadığını, büyük ve geniş katılımlı halk hareketi karşısında olduğunu göstermekteydi. Bu yüzden Rusların Türkistan’daki Korbaşılar Hareketi’ni ortadan kaldırmak için çok geniş tedbirler paketi hazırladığını, başarı sağlanamayınca da bu tedbir paketlerine yenilerini eklediğini görmekteyiz. Rusların ifade edip anlamlandırdıkları gibi bir çete hareketi söz konusu değildi. Burada geniş bir halk hareketi söz konusuydu. Çarlık Rusya’sında tarihî temelleri atılan Korbaşılar Hareketi, Sovyet döneminde Rus yayılcılığı ve Rus emperyalist emellerine karşı Türkistan istiklâl mücadelelerinin anahtarı olmuştur. Bu yüzden Korbaşılar Hareketi, birçok anlamıyla topyekûn bir halk hareketi olmuştur.

Korbaşılar Hareketi, Rus bakış açısının bir ürünü olarak haydutluk, talancı, yağmacı ve hırsızlık anlamına gelen Basmacılık ile ifade edilmiştir. Ancak bu hareket hiçbir zaman haydut, talancı, yağmacı ve hırsızlık konumuna düşmemiştir. Bu Rus iddiası, ancak kendi yayılmalarını haklı temellere dayandırmak uğraşının bir neticesidir.

Korbaşılar Hareketi bir yönü ile Türklüğün ne kadar istiklâl düşkünü olduğunu göstermektedir. İmkânlar dar sınırlara sıkışmışsa da bu istiklâl mücadelesi her devirde görülmüştür. Korbaşılar Hareketi işte bu imkânsız şartlar altında yürütülen istiklâl mücadelesidir. Hareketin içeriğinde Türkistan’daki Türk varlığına ruh veren hasletler saklıdır. Korbaşılar Hareketi bir milletin kendi topraklarında insanca yaşayabilme mücadelesidir. Bu hareket fiil olarak 15-20 yıl sürse de bağımsız Türk Cumhuriyetleri’nde bağımsızlığın en önemli fikrî hazırlık safhasını oluşturur. Yani Orta Asya Türklüğünün 20. asrını fikrî olarak etkilemiş ve bağımsızlık düşüncesini şekillendirmiştir.

Enver Paşa’nın bu harekete katılması, bu hareketin önemini ortaya koyması bakımından bizlere anlamlı ipuçları verir. Yine hareketin ne kadar büyük hedefleri olduğunu gösterir. Bu, bir anlamda “bütün Türkler bir devlet çatısı altında bir araya getirilebilir mi ?” sorusudur. Enver Paşa bu soruya makul bir cevap vermek için Buhara’ya gelse de ömrü vefa etmediğinden bu soru o zaman için cevapsız kalmıştır.

KAYNAKÇA

Andican, Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul 2003.

Ardel, Ahmet, "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", *Türk Dünyası Elkitabı (Coğrafya-Tarih)*, Cilt: 1., 2. Basım, Ankara 1992, s.7-53.

Ata, Ramazan, *Türkistan'da Basmacılar Hareketi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt: III., İstanbul 1972.

Bademci, Ali, *1917-1934 Türkistan Millî İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa*, Cilt: I., İstanbul 1975.

Baysun, Abdullah Recep, *Türkistan İstiklâl Mücadeleleri ve Enver Paşa*, 3. Baskı, İstanbul 2006.

Bennigsen, Alexandre De, "Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler", (Çeviren: Kemal Aytaç), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:41, Ankara 1985, s.197-216.

Broxup, Marie, *Basmacılar*, (Çeviren: Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.

Burget, Fazıl Ahmet, *Türkistan Millî Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.

Cagnat, Rene -Michel Jan, *İmparatorluklar Beşiği SSCB, Çin ve İngiltere Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, İstanbul 1992.

Canay, "Basmacılık Hakkında", *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan-İdil Ural Vakfı, İstanbul 2006.

Chaqueri, Cosroe, *Bakü Kongresi*, (Çeviren: Yuluğ Tekin Kurat), Ankara 1984.

Chokaev, Mustafa, "The Basmaji Movement in Türkestan", *Asiatic Review*, No: XXIV, London 1928, p: 273-288.

Costagne, Joseph, *Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi*, (Çeviren: M. Reşat Uzmen), İstanbul 1980.

Crell, George, *Rusların Asya Siyaseti*, (Çeviren: Serhat Bayram), İstanbul 1976.

Çelebi, Ercan, *Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan'da Millî Mücadelesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000.

Demir, Abdullah, *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*, İstanbul 1998.

Doğan, Cabir, *Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Hayatı ve Mücadelesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1998.

Donuk, Abdülkadir, "Basmacı Hareketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul 1992, s.107-108.

Esen, Emre, *Türkistan'da Basmacılık Hareketi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.

Fraser, Glenda, "Basmachi I." *Central Asian Survey*, Volume: 6, Issue: 1., Pp: 1-73., 1987

Fraser, Glenda, "Basmachi II." *Central Asian Survey*, Volume: 6., Issue: 2., 1987, p: 7-31.,

Gök, Sultan, "Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar" *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi /International Journal of Social and Economic Sciences*, Cilt: 2., Sayı:1, 2012, s.75-77.

Hayit, Baymirza, "20. Yüzyılda Türkistan'ın Millî ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, Ankara 1987, s. 129-141.

Hayit, Baymirza, "Türkistan'da Basmacılar (Millî Mücadele) Tarihinin Ana Hatları", *Eski Sovyetlerdeki Türklüğün ve İslâm'ın Meseleleri*, İstanbul 2000, s. 145-158.

Hayit, Baymirza "Türkistan'da Basmacılık Hareketi (1918-1934)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 23, İstanbul 1987.

Hayit, Baymirza, "Türkistan'da Basmacılık Hareketi Tarihi Haqında Ba'zı Mulahezalar", *Millî Türkistan*, No: 118, 1966, s.13-21.

Hayit, Baymirza, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi*, İstanbul 2006.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin arasında*, İstanbul 1981.

Khalid, Adeeb, "The Bukharan People's Soviet Republic in the Light of Muslim Sources" *Die Welt des Islams*, Volume:,50, Issue: 3/4, 2010, pp.335-361.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.

Legard, Helene Aymen de, "The Revolt of Basmachi According to Red Army Journal (1920-1922)", *Central Asian Survey*, Vol: 6., No: 3, 1987, p.1-35.

M.Ç., "Sadullah Kasım Mahkemesi", *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan-İdil Ural Vakfı, İstanbul 2006.

Türkistan'da "Vatan" Müdafaacıları: Korbaşlar Hareketi ve Enver Paşa

O'Kearney, Donna, "Enver Pasha and the Basmachi Rebellion" *Crossroads An Interdisciplinary Journal Forthe Study Of History, Philosophy, Religion And Classics*, Volume: III., Issue: 1., 2008., pp. 98-105.

Onay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde Rusya'nın Orta Asya Siyasetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995.

Öztürk, Selim, *The Bukharan Emirate And Turkestan Under Russian Rule In The Revolutionary Era: 1917-1924*, (Unpublished Master's Thesis), Department of International Relations İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara 2012.

Paksoy, Hasan B., "Basmachi": Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s", *Modern Encyclopedia Of Religions In Russia And The Soviet Union*, Volume: 4., Pp: 5-20., FL: Academic International Press, 1991. (web: http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-6/cae12.html)

Paksoy, Hasan B., "Basmacı ve 1916-1924 Türkistan Bağımsızlık Savaşı", *Türk Tarihi Toplumların Mayası Uygarlık*, s. 122-137., Mazhar Zorlu Holding Kültür Sanat Yayını, Ankara 1993. (web: <http://toplumlarinmayasi.blogspot.com.tr/2005/12/h-b-paksoy-basmaci-ve-1916-1924.html>)

Rofi'i, Imam, *Soviet Anti-Religious Policies and the Muslims of Central Asia, 1917-1938*, A Thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts, Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal 1994.

Saray, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Ankara 1995.

Saray, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler 1775-1875*, Ankara 1994.

Saray, Mehmet, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, İstanbul 1979.

Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 1999.

Sonyel, Salahi R., "Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş Gösteren "Basmacı" Akımı", *Belleten*, Cilt: LIV, Sayı: 211, Ankara 1990, s.1179-1208.

Stepanov, V.V. (Named after M.Kozybayev) "Basmachi movement in the south of Kazakhstan and Central Asia", <http://e-history.kz/en/contents/view/1631> (Erişim: 13/01/2016).

Timuroğlu, (Tahir Çağatay) "Türkistan'da İnkılap Devri (Bir Türkistanlı'nın Hatıra Defterinden)", *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan-İdil Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 442-450.

Togan, Zeki Velidi, *Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi Kuzey ve Batı*, Cilt: I., İstanbul 1947.

Tursun, Haziretali-Dânâ Moldabaeva, “Enver Paşa’nın Orta Asya’daki Milli Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova Arşivlerinde Belgelemesi”, *Bilig*, Sayı: 68., s.231-242.

Yarkın, İbrahim, “Buhara Hanlığı’nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve Buhara Halk Cumhuriyeti’nin Kuruluşu”, *Türk Kültürü*, Sayı: 76, Ankara 1969, s.297-303.

Yarkın, İbrahim, “Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak, Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı”, *Türk Kültürü*, Sayı: 99, Ankara 1971, s.237-345.

Yarkın, İbrahim, “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, Cilt: II., Sayı: 23., Ankara 1964, s. 36-43.

Yarkın, İbrahim, “Türkistan’da Uyanış-Millî Hareketler ve Münevver Karî”, *Türk Kültürü*, Sayı: 46., Ankara 1966, s. 78-86.

Yüce, Mehmet-İbrahim Kalkan, “Ortalık Asya Devletler Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi ve İkinci Türkistan Forumu” *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 11, 2007, s.1-19.

Ziyayev, Hamit, *Türkistan Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, (Çeviren: Ayhan Çelikbay), Ankara 2007.